

YAYIMLAR ÜZERİNDE

Konuşmalar — C. H. P. Halkevleri neşriyatı. — Broşür: 1, Ankara, Birinciteşrin 1940 — Broşür: 2, Ankara, Temmuz 1941 — Broşür: 3, Ankara, Birinciteşrin 1942.

Cumhuriyet Halk Partisi, Halkevleri teşkilâtı çerçevesi içinde bu teşkilâtın kurulduğu tarihtenberi, memlekette inkilâbın temelleşmesi amacını gözeten propaganda yayınlarının yanıbaşında ilim ve sanat konularını üzerinde eserler meydana getirmeğe çalışmaktadır; bir yandan kendi vasıtalarıyla, kendi adına kitaplar çıkardığı gibi, öteyandan da iyi eserler satın alıp Halkevleri kütüphanelerine dağıtmak gibi teşvik edici hareketlerle memleketteki ciddi ve faydalı yayınları koruyor. C. H. P. nin kendi yayınlarını, hükümet merkezinde ve memleketin büyük şehirlerindeki Halkevlerinde yayımlar diye ikiye ayırabiliriz; bunlar, mahiyetleri bakımından da bir kaç çeşittir; Ülkü Dergisi, Merkezin belli başlı organıdır, ve on yıla yakın bir zamandır çıkmaktadır. Memleketin dört bucağında türlü ihtisas kollarında çalışan aydınların verdikleri konferansları bir araya toplıyan kitaplar, Halkevlerinin folklor, etnografya, tiyatro temsilleri ve musiki çalışmalarına klavuzluk edecek mahiyette «kılavuz kitapları» da Merkezin yayınları arasında yer alır. Belli başlı şehirlerimizdeki Halkevlerinin ise, hususiyile Tarih, Dil ve Edebiyat kollarının dergileriyle, çeşitli konulara dair kitapları Halkevleri teşkilâtının Merkez dışındaki çalışmalarının mahsulünü teşkil ediyor. Halkevleri teşkilâtının bu geniş çerçeve içinde, her yerde aynı mükemmellikte eserler ortaya koyduğunu iddia edemesek bile, memleketteki ilmi çalışmaları ve yayınları koruma ve besleme amacını gözeten elverişli bir mekanizmanın kurulmuş olduğunu söyleyebiliriz. Mesele bu mekanizmayı süratle ve daha faydalı şekilde işletecek usûlleri tatbik etmek ve bunu yapacak aydın unsurları bulmaktadır; bu da şüphesiz zaman işidir.

Ben Halkevlerinin, folklor çalışmalarını nasıl ve ne şekilde, memleket için verimli bir hale koyabileceklerini, vaktiyle «Ülkü» mecmuasında iki makalede anlatmıştım¹. O zaman, düşündüklerimin gerçekleşmesi için bir mühlet aklımdan geçmiş değildi; bugün, bunun pek kısa bir zamanda olmayacağını daha iyi anlıyorum. Fakat, Halkevlerinin folklor çalışmalarında emek harcıyan iyi niyetli arkadaşların, kendilerinden daha çok tecrübesi olanların tavsiyelerinden faydalanarak çalışma metodlarını her gün biraz daha düzeltmek için gayret göstermeleri, insana cesaret ve iyimserlik veriyor².

* *

C. H. P. Halkevleri teşkilâtının Merkezdeki yayınlarından biri de «Konuşmalar» adı altındaki broşürlerdir. Bunlardan şimdiye kadar üç yıl içinde üç tane çıktı; böylece «Konuşmalar», kendiliğinden bir «Halkevleri yıllığı» geleneğini tesis etmiş oluyor. Hacimleri 180-230 sahife arasında olan bu kitaplar, ölçülerini biraz daha büyük tutmak suretiyle iyi birer yıllık olabilirler.

Konuşmalar'daki yazıları, gayeleri ve şekilleri bakımından: 1 — Konferans metinleri; 2 — Konferans şemaları; 3 — Makaleler. 4 — Folklor ve daha hususi olarak halk Edebiyatı malzemesi; 5 — Kılavuz mahiyetinde yazılar; 6 — Bibliyografya notları diye ayırabiliriz. Ben burada sadece, bu üç ciltteki folklor ve halk edebiyatı yazıları üzerinde duracağım. Öteki yazılar içinde de Fakültemizdeki bilgi kollarını ilgilendiren ve değerli olanları var; bunlar şüphesiz, dar anlamda ihtisas tetkikleri, orjinal, akademik çalışma mahsul-

1 Ülkü, sayı 73, 76 (1939); P. Boratav, Folklor ve Edebiyat (1939) s. 195-211.

2 Ve'bi Cem Aşkun'un, benim son çıkardığım «Halk edebiyatı dersleri, m hakkında «Yağ», mecmuasında (16.12.1942 sayısı) yazdığı tenkit ve tahlil yazısına bakınız.

leri değildir; fakat ilmi dar ihtisas sahasından, daha geniş kütlelere yaymak için yapılan denemelerin birer güzel örneği sayılabilirler. Bunlardan bir kaç tanesine işaret edip geçeceğim:

Arkeoloji ve Tarih konusunda: Prof. Şerefettin Yalçın, Simavna Kadısı oğlu şeyh Bedrettin (Konferans, I. ciltte); Enver Ziya Karal, Avrupaya tahakküm için yapılan teşebbüslerin tarihi (Konferans, II. cilt); Şevket Aziz Kansu, Türk Tarih Kurumunun Samsun kazıları ve Samsun Tarihi üzerinde bir konuşma (Konferans, III. cilt'e).

Edebiyat ve edebiyat tarihi konusunda: Abdülbaki Gölpınarlı, Divan edebiyatı (konferans, I. ciltte); Nâsuhî Baydar, tercüme devamı (makale, II. ciltte).

Terbiye ve sosyoloji konusunda: Sabri Esat Siyavuşgil, Muhit ve terbiye (konferans, II. ciltte). İbrahim Zeki Öget, Çocuk mahkemeleri (konferans, II. ciltte).

Tiyatro konusunda: Reşat Nuri Güntekin, Halkevlerinde tiyatro (kılavuz yazı, I. ciltte); Jacques, Copeau Müellif ve aktör (konferans, II. ciltte); Saim Bilge, Tiyatroda yardımcı elemanlar (rehber mahiyetinde resimli, uzun yazı, II. ciltte); İ. Galip Arcan, Tiyatromuz (konferans, III. ciltte).

Musiki konusunda, Ahmet Adnan, Musiki terbiyesine dair (kılavuz yazı, I. ciltte).

Güzel sanatlar konusunda: Türk işleri (konferans resimlerle tamamlanmış, II. ciltte).

* *

Folklor ve halk edebiyatı konularını ele almış olan yazılar Konuşmalar'da epeyce yer tutuyor; bunları başlıca iki bölüme ayırabiliriz: birincisi tetkikler ve makaleler; ikincisi: malzeme ve metinler.

I. ciltte Behçet Kemal Çağlar'ın birinci çeşitten bir yazısını okuyoruz. «Türk edebiyatı—halk edebiyatı» başlığını taşıyan bu yazı, Abdülbaki Gölpınarlı'nın, aynı ciltteki konferansı ile taban tabana zıt bir tezi müdafaa ediyor; hattâ sade divan edebiyatını değil, Türk edebiyatı vasfını almağa hak kazanacak, halk edebiyatından başka hiç bir edebiyat tanımıyor. Bu yazı yanlış bir mânada kullanılmış olan «halk

edebiyatı» tâbirinden başka hiç bir ciheten folkloru ve halk edebiyatını ilgilendirmez; «halk edebiyatı» terimi burada, saz şairlerinin eserleri anlamında alınmıştır; nuharrir'in ilk hatası buradan başlıyor; biz «halk edebiyatı» terimiyle, sadece edebî folkloru yani ferdi sanatkâra mal edilene mahsulleri anlıyoruz. Sonra başka yerlerde³ söylediğimiz gibi, halk şairlerini de, divan şairlerinden çok defa bir büyük sırtı kadar fark ayırır. Fark çok büyük olsa bile, gerçek Türk edebiyatını sadece bunların eserlerinden ibaret saymak hiç de doğru bir şey değildir. Muharrir, halk şairlerinin eserlerini lüzumundan fazla bir heyecan ve enfüsülle muhakeme etmektedir. Makalenin bazı yerlerinde, halk edebiyatından, edebî folklor, yani ferdi sanatkârlara mal edilemeyen eserler anlaşılacağı da oluyor; o zaman muharrir yine hata işliyor: Çünkü folklor mahsulleri sanat eserleri değildir; «halk edebiyatı» tâbirinden tedrise esas olacak bir edebiyat alanak hiç bir zaman caiz olamaz.

Aynı ciltte Kemal Güngör'ün «Halk evleri ve folklor» adlı makalesi rehber nahiyetindeki yazılardan; ben bu yazının bazı yerlerinde folklor tetkikleri yapacak olanlara, güzel, mükemmel mahsulleri, sağlam ve öğrenilebilecek ananeleri toplamak, tesbit etmek gerektiğini telkin etme tenayülünü gördüm; Türk folklorunun yalnız güzel, asil, harikulâde mahsullerle ve vakıalarla dolu olduğu hissini verirken halk hayatını realist ve objektif şekilde tasvir ve tesbit imkânını kaldırmış oluyoruz; çirkin, kaba şeylere, kötü hislerin ifadesini veren mahsullere rastlayan folklorcu, «bizim malımız değildir» diye bunları ihmal mi etmelidir? O zaman cemiyetin tetkiki tam olabilir mi? Yazının objektiflik tavsiye eden yerleriyle bu temayül uzlaşmıyor.

II. ciltte Naki Tezel, meşhur Bey Böyrek hikâyesinin Mucur rivayetini tesbit etmiş; burada, aslını bozmadan, metni biraz güzelleştirerek neşir hususiyetini görüyoruz; folklor çalışmalarına yarıyacak taraflarına dokunmadan yapılmak şartıyla iki iş birden görecektir, yani hem ilim adamları

3 Bk. Yurt ve Dünya, (sayı 17: 1942) «Halk şairlerinde insan ve tabiat», adlı makale; Halk edebiyatı dersleri, I, S. 83, 84.

ni, hem de umumî okuyucu kütlesini tatmin edecek bu çeşitten denemelerin çoğalmasını temenni olunur. Turgut Zaim'in resimleriyle «Bey Böyrek» hikâyesi, okuyucuyu çekecek bir güzellik kazanmış oluyor. Yine aynı ciltte Kemal Güngör'ün «Van ve havalisindeki evlenme âdetleri» bir tetkik hülâsasıdır. Yalnız Van ve havalisi deyince nereler; hangi köy, mahalle, hangi çeşit halk kastedildiği daha vazih ve sarih olarak gösterilmeliydi. İlk malzemeleri veren kaynakların tam ve sarih olarak tesbiti çok mühimdir; mademki Kemal Güngör'ün neşrettiği şeyler malzemelerdir, yazıda bu cephenin de tam olması beklenir. Bu türlü yazıları popüler mahiyette herhangi bir gazete veya mecmua makalesi çehresi altında görmeyince, onlarda mehzaz olarak kullanılabilecek yazıların bütün şartlarını aramız çok görmüştür sanırım. III. ciltte İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu, «halk tiyatrosu» nun bir çeşidi olan orta oyunu üzerinde duruyor; bir zamanlar karagöz için ileri sürdüğü tezi, burada, orta oyununa tatbik ediyor: Orta oyununu modernleştirme imkânlarını araştırıyor. Muharrir, hattâ kostümlerine, demek ki zaman ve mekân içindeki karakterlerine kadar, Karagözle Hacıvat gibi Pişekârla Kavuklu tiplerinin de değiştirilerek oyunun modernleştirilebileceğini ileri sürüyor. Misâl olarak da kendi yazdığı ve oynattığı bazı oyunları alıyor. Bizim bu hususta ötedenberi tezimiz, Profesör İsmayıl Hakkı Baltacıoğlu'nun tezine aykırıdır; kanaatimizce, karagöz gibi orta oyunu da zamanını yapmış, bugün ancak, Fuzulî Divanı gibi, «eski olarak», «eski haliyle» ve hususî şartlar altında (Tiyatro ihtiyacıyla değil, müze veya mektep ihtiyacıyla) görülmesi gereken bir sanat nevidir. Bu sanat, kendisindeki irtical ve tulûat vasıflarının müsaade ettiği nisbette modernleşebilir; hattâ buna modernleşme değil, belki modern hayatın tesirini alma diyebiliriz; yani, Baltacıoğlu'nun dediği gibi, esas unsurları değil, ancak tali unsurlarını değiştirdiği takdirde onu zevkle seyredebiliriz; bu değişikliklerin nisbetini, ölçüsünü bize, sanat sezişleriye, yılbaşı gecesi müsamerelerinde Konservatuar talebesi ne güzel gösterdiler! Baltacıoğlu'nun istediği mânada orta oyunu, orta oyunu olmaz, tiyatro olur: Sahnesiz, dekorsuz tiyatro...

Yine III. ciltte Naki Tezel, ufak bir mukaddeme ile bir masal metni neşrediyor. Bu mukaddemede de, folklor tetkikleri için tehlikeli, ve yukarıda Kemal Güngör'ün ilk makalesi için söylediğim mahzurları gördüğümü söylemeliyim. Naki Tezel'in «Türk folkloru, dünyanın en zengin folklorlarından biridir» şeklindeki hükmü, indî bir hükümdür; her milletin folkloru zengindir; bunların derecelerini ölçmek için elimizde hiç bir ölçü yoktur; esasen buna lüzum da yoktur. Bu mukaddemenin bazı cümleleri de folklorun yalnız «güzel» mahsullerinin değeri olduğu fikri telkin ediliyor gibi bir his bırakıyor. Yukarıda böyle bir fikrin ne kadar mahzurlu olduğuna işaret ettim. Naki Tezel bu kısmın sonunda: «Tarafımızdan neşrolunan . . . kitaplarla Türk masallarının ancak 80 ni tesbit edilmiş bulunuyor» demektir; burada herhalde, gözden kaçmış bir «zaafı telif» olsa gerek. . . . Türk masallarıyla çok yakından ilgisi bulunan muharrir, başta «Halk Bilgisi Haberleri» olmak üzere bir çok dergilerde, ve ayrıca kitap halinde Türk ve ecebi müdekkikleri tarafından, bu rakamın en aşağı on misli Türk masalının basılmış olduğunu bilse gerektir.

Naki Tezel'in misâl olarak verdiği metin, Hezaran Bülbül hikâyesi dikkate değer bir masaldır; bunu biz Köroğlu'nun neşredilmemiş bir «ko'» unde, «Kocabey kolu» nda de buluyoruz. Bu Köroğlu hikâyelerinin ve umumiyetle halk hikâyelerinin masallarla ilgisini gösteren vakıalardan birini veriyor. Naki Tezel, masalı neşrederken mukaddemede tesbitini tavsiye ettiği malûmatı vermiş olsaydı şüphesiz bu metinden daha fazla istifade edilebilirdi. Bu türlü metinlerin neşrinde, en az nelerin tesbit edilmesi gerektiğini, «Konuşmalar»ın aynı cildinde neşrettiğim «Gül ile Ali Şir hikâyesi» nin mukaddemesinde ve notlarında gösterdim. (S. 170 ve devamı).

Halk hikâyelerinin ve masalların tesbitinde kaydedilmesi gereken bilgiler ve bu türlü metinlerin toplanmasında takibedilecek usul hakkında da iki ufak rehber taslağım, «Halk edebiyatı dersleri» adlı kitabımda bulunmaktadır (S. 61, 62-66).

PERTEV N. BORATAV

Halk Edebiyatı Doçenti

III. Selim'in Hatt-ı Hümayunları : Yazan : *Enver Ziya Karal. Türk Tarih Kurumu yayınlarından, VII. Seri No. 10; Türk Tarih Kurumu Basımevi - Ankara 1942. 167 sahife, F. 100 kuruş.*

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Profesörü Enver Ziya Karal, bundan bir müddet evvel «Üçüncü Selim'in Hatt-ı Hümayunları» adlı bir kitap çıkarmıştır. Muharririnin bize vâdettiği III. Selim'e ait üç cildlik eserin birinci ildini teşkil eden bu kitap, gerek yazılışında kabul edilen usul ve gerekse muhteva bakımından çok önemli ve entesandır. Başlığında da anlaşılacağı veçhile kitap, her şeyden önce III. Selim gibi Osmanlı tarihinin en ziyade incelenmeğe değer hükümdar şahsiyetlerinden birinin yazılarını ve diktelerini ihtiva eden çok değerli bir vesikalar Mecmuasıdır. Fakat muharrir bu kitabında sadece bir vesika toplayıcısı olarak kalmıyor, bunu çok aşarak pek daha mühim ve zor olan bir iş yapıyor: Hatt-ı Hümayunları çok dikkatli bir tasnife tabi tutuyor; bunların şimdiye kadar neşredilmemiş olanlarını neşredilmişlerle, türkçe ve ecnebi kitaplardan da istifade ederek mümkün olduğu kadar tamamlıyor. Sayısı 117 yi bulan bu hatların ve vesikaların çoğu Topkapu Sarayı ve Başvekâlet Arşivlerinden alınmıştır. Bunların yanında yazma ve basılmış kitaplardan, Paris Devlet Arşivinden çıkarılmış olanlar da vardır.

Muharririnin bu eseri yazmaktan gâyesi, önsözünde de söylediği gibi, bir Osmanlı Hükümdarını iş başında göstermektir.

Türklerin kurmuş oldukları birçok devletler arasında «kuruluş şekli, yayılış tarzı, devam müddeti ve tesir kudreti bakımından Osmanlı İmparatorluğu» en başta yer alır. Yalnız Roma İmparatorluğu ile mukayese edilebilen Osmanlı İmparatorluğunun bu müstesna mükemmelliği her şeyden önce onun idare sistemi ile ilgilidir. İmparatorluğun kurulmasını olduğu kadar genişlemesini ve parçalanmasını da hakkıyla anlayabilmek için devlet teşkilâtını ve bilhassa bu teşkilâtın başında devleti temsil eden Padişahı tanımak lâzımdır. Halbuki bizim Padişahlar hakkında bilgimiz pek azdır. Onları daha ziyade kazan-

dıkları zaferler ve topraklar veyahut devirlerinde kaybedilen eyaletlerle tanıyoruz. Bu bilgi imtihanlarda suallere cevap için kâfi görülebilir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihin ender kaydettiği bir vakanın gelişmesini anlamak hususunda çok şey ifade etmez. Bütün tarihî hâdiselerde, devlet reislerinin müsbet veya menfi bir rolü vardır. Binaenaleyh bu rolü tetkik etmek lâzımdır. Bunun için de Padişahı iş başında görmek icabeder. Fakat bu görüşün da realiteye uyur bir görüş olması için, hukukî esasıye kitaplarının basma kalıp formüllerinden ziyade vakalara yanaşmak icabedeceği tabiidir. Vakalar ianesiyle padişahın hukuk, salâhiyet ve mesuliyetini, devlet adamlarıyla münasebetlerini, halka karşı durum ve duygularını anlamakla tarihimizin henüz muallakta gibi görünen birçok meseleleri de hal edilmeğe başlanmış olur».

Profesör bu işin güçlüğünü temamiyle müdriktir. Esas güçlük vakaları bulmak ve sıralamak için lâzımgelen vesikaları ele geçirmektedir. Ecdadımızın devlet vesikalarını saklamak hususunda gösterdikleri titizlik sayesinde memleketimiz dünyanın en bol vesikalarına malik bir memleketi olduğu halde bunların tasnif edilmemiş olması, tarihî bir araştırmayı son derece güçleştiriyor ve bu alanda muvaffakiyet ancak tesadüf ve talie bağlı kalıyor. Bu güç şartlar altında muharrir, üzerine aldığı işi gönül istediği şekilde mükemmel yapmamak endişesini duyuyor, birçok noksanların bulunacağını tabii görerek bundan doğan ıstırapı gizlemiyor.

Şüphesiz ki III. Selim devri tarihimizin en dalgalı ve hareketli devirlerinden biridir. Selim'in tahta çıktığı 1789 senesinde Büyük Fransız İhtilâli ile başlayan Avrupa buhranı, Osmanlı İmparatorluğunu bu kıtanın kendisine hudut komşusu olmayan belli başlı kuvvetleriyle de sıkıdan sıkıya temasa gelmek zorunda bırakmış, büyük sarsıntılardan İmparatorluk, bir yandan coğrafi mevkii icabı, öte yandan Avrupa muvazenesini teşkil eden kuvvetlere dahil bir devlet sıfatıyla, doğrudan doğruya müteessir olmuştur. Bundan başka tekmil XIX. yüz yılın birinci yarısını dolduran mahallî veya millî mahiyetteki iç ayaklanmalar da, bariz şekilde yine III. Se-

lim devrinde başlamıştır. Bütün bu olaylar karşısında devletin aczini idrak ederek çöçmeğe yüz tutmuş olan İmparatorluğu kurtarmak için ilk defa cezri islâhata girişen de yine o dur. Bu kadar muhtelif cepheli hadiseler karşısında devlet reisinin fikirlerini ve her defasında takındığı vaziyeti şüphesiz onun bizzat kendi yazılarında ve dikte ettirdiği vesikalarda aramak kadar doğru bir usul olamaz. Zamanının tâbiriyle padişahın «beyaz üzerine Hatt-ı Humâyunları» denilen, Sadrâzam veya Kaymakam Paşalara hitaben yazılıp üzerinde hiçbir zaman isim ve tarih bulunmayan bu vesikalar, bu bakımdan devrin ve bilhassa hükümdarın en sadık mâkesini teşkil ederler. Padişah bütün samimiliği ile düşüncelerini açıklamakta, gerçek durumu, işin içyüzünü bütün çıplaklığı ile tasvir etmekte, memleketin ve milletin selâmeti için alınacak tedbirleri en kati ve riyasız bir dille ifade etmekte, emirlerini bütün sarahat ve şiddetiyle vermektedir. Hatt-i Humayunlarda en ziyade göze çarpan şeyler bu samimilik, katilik, gerçeklik ve şiddettir. Bazan padişah verdiği emirlerin yerine getirilmediğinden kızıyor, mutlak vekili ve her şeyin mesulü addettiği sadrâzamına karşı ateş püskürüyor, bazan her hangi bir sebepten emirlerini yerine getirmek imkânı bulunamadığından müteessir oluyor, devlet ve milletin haline acıyor, bazan da işlerin kendi isteğine uygun bir yolda gittiğinden sevincini gizlemeyerek lâubali bir lisanla vezirini okşıyor, iltifat ve aferinlere boğuyor. Hadiselerin gidişine göre hiddet, teessür ve sevinç bütün bu Hatt-ı Humayunların rengini teşkil ediyor. Müşkül vaziyetler padişahı çok kere yese düşürmek değil, âksine olarak metin, cesaretli ve azim sahibi yapıyor. Kısaca söylemek lâzımgelirse, gayet sade ve açık bir ifade ile yazılmış olan bu Hatt-i Humâyunların heyet-i umûmiyesi, padişahın şahsiyetini bir ayna gibi açık ve sadık olarak aks ettirmektedir.

Padişahın, yukarda söylediğimiz ruh hâletlerini gösteren bi'hassa tipik sözlerinden bir kaç danesini misâl olarak alalım:

«Subhanallah bu ne haldir Bu nasıl maskaralıktır. Ak sakalından utanmaz mı? (S.38).» «... Bu hayret (hayrat?) bitince yedek akçe dersiniz, mevacicbden sonra bin

akça gönderdim. İşte bin kise daha gidiyor, bundanbaşka yine irsal ederim. Sizin bir iş gördüğünüz yok... İşte bu tenbihimden sonra siz bilürsüz» (S.39). «... Yazılan şeyi bir kere düşünmez misun. Bu tarafta gece gündüz dimeyup bir gün bir saat rahatımı aramayup ve kimesneye rahat ve aram vermeyerek dürlü dürlü ikdam ve ihtimam ile celp ve cem ettirdiğim bu kadar muntahab asker nice oldu? Prusya tavassutu zuhur etmeseydi ceng itmeyub gerumi döneccek idiniz? Böyle şey olur mu? Behey adamlar, böyle din ve devlet gayreti olur mu? Allahtan havf ve Peygamberden haya etmez misun... Vah yazık bu kadar ikdam ve dikkatıma yazık. Düşmanlar yaz ve kış demeyup işlerini görürler. Anlar adam değil mi? Anlara bakup nefsinizi levm etmiyormusunuz... Yarın Allaha ne cevap veririrsiniz? Daha yazacağım çok, lâkin gafletinize göre faidesi yok. Ben anı bunu bilmem... Buna özür ve bahane dinlemem... Ben dahi Kırım'ı avni Hakla teshir edinceye dek Moskoflu cenginden fariğ olmam». (S. 41-42). «Kırım anınmadıkça Devlet-i Aliyyenin asıl düşmanı olan Kusyalyu ile sulh yoktur » (S. 43). «Bu taraftan serişte memul etmek akıl kârı mıdır?... Cenabıhak cümlesine akıl ihsan eyleye amin» (S. 45). «... Mazbatalar ve şurut kâğıdı cümleten manzurum oldu. E. Hamdulillah gayet memnun ve mesrur oldum. Bu babda bana ve din ve devlete bir hizmet eyledin ki tarihlere yazılıp kıyamete dek elsinede medhu tezkar o.unacaktır...» (S. 75). «Muhibin irsal eylediği evrakı görüp azim infial eyledim. Böyle vakitte Paris'e gidecek elçi değilmiş. Gaflet olunmuş. Bir doğru söz vardır ki Pariste durmam devlete muzırdır diyor. Amenna bu pek eşek herifin ikameti...» (S. 92). «Ben Allahın bir abdi aciz kuluyum. Kâffe umuru hususumu kendune ısmarladım. Cihanda hiç bir kimseye adavet ve buğzum yoktur. Hemen Cenabı Rabbülâlemin cümleyi islâh eyleyup muvaffakı bilhayr eylesun amin...» «... Hatırımı sual eylemişsin, Lehulhamd vücudum sıbhatta, güzelliğim vardır... Her muradında muvaffak olasın...» (S. 163).

Selim'in karakteri hakkında bize fikir verebilen bu gibi sözlere Hatt-ı Humayunlarda bol bol rastlanmaktadır.

Devri dolduran olaylar icabı Hatt-ı Hümayunlar da muhtelif mevzular üzerinde yazılmışlardır. Enver Ziya Karal bunların mümkün olduğu kadar hâdiseler içindeki yerlerini bulmak gibi hayli külfetli bir işi büyük bir dik'at ve muvaffakiyetle yapmış bulunmaktadır. Hattı Hümayunların tasnifi neticesi olarak aslında eser, üç kitap teşkil edecektir. Birinci kitap Selim'in Şehzadeliği ve Padişah olduktan sonra devrinde yapılan harplerle İmparatorluğun muhtelif taraflarında patlak veren mahalli isyanlar mutalaa edilmiştir. İkinci kitap Selim'in İmparatorluğu kurtarmak için giriştiği «Nizam-i Cedid» islâhatını; üçüncü kitap da Selim'in tahttan indirilmesi ile katlini neticelendiren İstanbul İhtilâlini ihtiva edecektir.

Şimdi elimizde bulunan yalnız birinci kitaptır. Başında Hatt-ı Hümayunların ve kitapta metne girmeyen vesikaların bir fihristi vardır. Sonra muharririn maksadını ve kitabın mahiyetini izah ettiği önsöz gelmektedir. Birinci kitabın birinci kısmı «Selim'in Şehzadeliği» ne tahsis edilmiştir ki bu, A. Doğuşu; B. tahsil ve terbiyesi; C. Kafes hayatı, fasıllarından teşekkül ediyor. İkinci kısım, «Selim'in Padişahlığı» başlığını taşımaktadır ve A. Tahta çıkışı; B. devrinin harpleri ve siyasi pürüzleri; C. III. Selim devrinde isyanlar, fasıllarına ayrılıyor. Bu kısmın B. faslı : I — Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya harbi, II — Napo'leon'un Mısır'ı işgali ve Osmanlı-Fransız harbi, III — Mısır seferinin hasil ettiği olduğu siyasi pürüzlerin halli, IV — Napo'leon'un İmparatorluğu meselesi ve Osmanlı Devleti, V — Osmanlı-Rus harbi ve İngiliz donanmasının Çanakka'le Bogazını geçmesi bahislerini; C. faslı ise I - dağlı Eşkırıyası, II - Cezzar Ahmed Paşa vukuatı, III - Mısır Seferinden sonra Mısır'da Beyler meselesi IV — millî isyanlar bahislerini ihtiva etmektedir. Kitabın sonuna ayrıca metnin içinde yerlerinin bulunması kabil olmanın 12 Hattı Hümayun ve iki vesika ilâve edilmiştir.

Yukarda da söylediğimiz gibi kitap, birinci derecede çok önemli bir vesika mecmuasıdır. Fakat asıl kıymeti, üzerlerinde hiçbir tarih bulunmayan bu vesikaların ilgili buldukları hadiselerdeki yerlerine

yerleştirilmiş ve bu bakımdan mükemmel bir tasnife tabi tutularak diğer vasıtalarla da tamamlanmış olmasındadır. Eser tamamlanmış, yani her üç cildi de çıkarıldığı zaman ki biz o günü sabırsızlıkla bekliyoruz, III. Selim devri tarihinin büyük bir kısmı aydınlanmış olacaktır. Bununla beraber yalnız elimizdeki birinci kitap bile bizi bu alanda epeyce aydınlatmaktadır. Memleketimizin ve tarihimizin böyle sadece birinci elden vesikalara dayanan ve bütün iddialarını bu vesikalara söylenen, indî ve çok kere hayalî mutalaa-lardan salim eserlere ne kadar muhtaç olduğuna işaret etmek bile zayıftır. Gerçekten tarihin seyriinde devlet reisinin oynadığı rolü ve devletteki mevkiini tam mânasiyle anhyabilmek ancak bu sayede mümkün olacaktır: Bu itibarla Enver Ziya Karal'ın bu eseri, memleketimizde büyük bir boşluğu doldurmak için atılmış ileri bir adımdır. Bilhassa böyle himmetlerle islâhat ve tahtan indirilmesi devrine ait Hatt-ı Hümayunlar da elimizde bulunacağı zaman neslimiz içinde, çok umulur ki, III. Selim'in tam mânasiyle modern bir biyografisini yazmağa teşebbüs etmek cesaretini gösterecek tarihçilerimiz çıkabilecektir.

Dr. B. Sitki Baykal

Dünya tarihinde Türklük — *Yazan: Râsonyi, Ankara, 1942. İdeal Matbası, 266 s., metin dışı bir harita, F. 225 krş.*

Bundan hemen iki üç ay önce Fakültemizin eski profesörlerinden L. Râsonyi'nin, «Dünya Tarihinde Türklük» adıyla bir kitabı çıktı. Daha adıyla benliğimizin en kutsal duygularıyla kaynaşan eser çevremizde derhal büyük bir ilgi uyandırdı. Hattâ onun şimdiden basit bir ilgi sınırını aşarak mânalı bir harekete kaynak olduğunu bile söyleyebiliriz.

Sentetik bir görüşle dünya tarihinde Türklüğün mevkiini göstermek gibi ilim bakımından olduğu kadar Türk milliyetçiliği bakımından da son derece ehemmiyetli bir mesele hakkında şimdikiye kadar neler yapılmıştır ve mahiyetleri nedir? Buna aşı-

ğıda kısaca dokunmak, elimizdeki eserin mâna ve yerini daha iyi tayin etmemize de yardım edecektir.

XIX uncu asırda milletlerin uyanışı hareketinde tarih ve filoloji ilimleri, hiç değilse, Fransız ihtilâlinin insanların kendi mukadderatlarına hâkimiyeti prensibi kadar büyük bir rol oynamıştı. Bu da tabii idi; zira hür ve kudretli bir hayat davasıyla ileri atılan her millet, evvelâ kendi varlığını, kendi kudretlerini tanımak, kendine ve haklarına inanmak zorundadır, ve bunu da, asırların yaptığı millî varlığı bulup meydana çıkararak tarih ilmi kadar hiç bir vasıta başaramaz. Milletleri umumî irade kadar ve belki daha çok tarih yaratır. Bizim tarihimiz üzerinde ilk umumî eseri Deguignes adında bir Fransız âlimi meydana koymuştur. 1756-58 de Parisde beş cilt olarak basılan ve Çin, Arap, Fars ve Bizans kaynakları gibi aslî kaynaklara başvurularak yazılmış olan bu eser, «Hist. Générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux», Türkleri, en eskimenşelerinden alarak toplu bir çerçeve içinde gösteren ilk kitaptı. Bu eser o zamandanberi Türk dili ve tarihi üzerinde yapılan pek çok yeni keşif ve tetkikler yanında bugün için tabii tamamıyla eskimiş ve değerini kaybetmiş bulunmaktadır. Bununla beraber Deguignes'in kitabı, bizde bir asır sonra milliyet-Türkçülük fikirleri canlanmağa başladığı sıralarda göze çarpmış ve ilk Türkçülerin bellibaşlı kaynağı haline gelmiştir¹. Evvelâ Mustafa Celâleddin Paşa'nın Fransızca çıkardığı, *Les Turcs anciens et modernes* adlı eser (İstanbul 1869), Türkçülük sevgisiyle yazılan ve Türklerin ırk, dil ve siyaset bakımlarından Dünya tarihindeki muazzam mevkiini göstermeğe savaştan bu ilk kitap, diğer garp kaynaklarıyla beraber bilhassa Deguignes'den faydalanmıştı. Bundan altı yıl kadar sonra Süleyman Paşa'nın mektepler için yazdığı «Tarih-i Alem» ine, dilimizde ilk defa Türk tarihini Türkçülük şuuruyla, en eski devirlerden alarak bir bütün halinde vermek isteyen bu kitaba da

1 Deguignes'in eseri B. Hüseyin Cahit Yalçın tarafından dilimize çevrilerek 1923-1924 de sekiz cilt halinde çıkarılmıştır. Bu kitabın dilimize çevrilmesi için büyük türkçü Ziya Gökalp da teşvikde bulunmuştu.

yine Deguignes'nin eseri esas olmuştu. Basit olmasına rağmen bizde yeni bir anlayışın ilk işareti olan bu kitap, Abdülhamit idaresinin gelmesiyle bir köşeye atılmış ve tâ asrın sonuna kadar memleketimizde geniş Türk tarihine karşı ilgi ve sevgi, İmparatorluğun İslâmcılık ve Osmanlıcılık siyasetleri önünde gerileyip sinmek mecburiyetinde kalmıştı. Halbuki bu esnada Garpte-hızını ve menşeiini bambaşka sebeplerden alarak-Türk dil ve tarihi üzerindeki çalışmalar Deguignes'den beri çok ilerlemiş, eski Türklere ait bir çok yeni kaynaklar, bilhassa Orhun kitabeleri keşfolunmuş ve birçok meseleler yeni baştan incelenerek yeni görüşler ortaya atılmış bulunuyordu. İşte türkologların ve tarihçilerin yayılıp giden bu ihtisas faaliyetlerinden sonra nihayet yine bir Fransız, L. Cahun Türk tarihi üzerinde yeni bir terkip eseri yapmayı denedi. «Asya Tarihine Giriş²» adını taşıyan bu eser, Türk tarihini bilhassa askerî-siyasî bir yönden canlandırmağa çalışıyordu. Cahun'e göre Türkçülüğün dünya tarihindeki rolü, esas itibarıyla askerî ve siyasîdir. Türkler fütuhât kabiliyetleri sayesinde kurdukları büyük imparatorluklarla medeniyetleri birbirleriyle temasa getirmişler, ve bu bakımdan medeniyet tarihinde büyük bir rol oynamışlardır; fakat kendileri bizzat hiç bir şey yaratmamışlardır. Bununla beraber siyasî bakımdan onların yeri eşsizdir. Cahun'ün kendi ifadesiyle, «Orta çağlarda Türklerin tarihini anlatmadan Asya tarihini izah etmek imkânsız olmasına mukabil bu tarihi anlatınca iş tamamıyla kolaylaşır³.»

Türk Tarihi hakkında esas görüşü bu olan eser, memleketimizde yankı uyandırmakta gecikmedi ve çıkışından dört yıl sonra, bizde Türk Dili ve Tarihi üzerinde ilk defa şuurla çalışanlardan biri olan Necib Asım tarafından Türkçeye çevrildi. Kitabı tercüme ile kalmararak ilâvelerle genişletmiş olan Necib Asım, bu suretle dilimize Türk tarihi üzerinde toplu ve önemli ilk eseri kazandırmış oluyordu. İmparatorluk içerisindeki milliyetlerin ayaklanarak Osmanlıcılığın artık tam manâsiyle iflâsa gittiği

2 L. Cahun, Introduction à l'histoire de l'Asie, Turcs et mongols, des origines à 1405, Paris 1896.
3 Yukardaki eser. S. 33.

günlerde çıkan bu kitabın gelecek nesli hazırlamakta, Türkçülük şuurunun yayılıp kuvvetlenmesinde belli başlı bir rol oynadığı muhakkaktır. İşte o tarihtenberi yurdumuzda milliyet ve Türkçülük duyguları, hâdiselerin de yardımıyla gittikçe artan bir hızla gelişmiş ve ona muvazi olarak Türklüğe ait çalışmalar eskisiyle kıyaslanamayacak bir genişlik ve önem kazanmıştır. Bilhassa Balkan harbinden millî devletin kuruluşuna kadar süren devrede bu faaliyet kuvvetli olmuştur. Bu mukadderat günlerinde imparatorluk Türklerinin yalnız başına karşıladığı korkunç felâketler bütün gözleri öz varlığın engin ve kudretli mazisine çevirmiş ve bugün kütüphanelerimizde yerlerine yeni ve çok daha mükemmelerini koymaklığımız icabeden Türk tarihleri bu devrede yazılmıştır⁴. Yine esas itibariyle garptaki çalışmalara dayanan tabii şimdi daha geniş ve daha şuurlu bir şekilde bütün bu eserlerde bilhassa Türk medeniyeti tarihine önem verilmek istenildiğini görüyoruz. Cahun'un, Garpta Türklük hakkındaki umumî görüşü tercüman olarak ifade ettiği gibi Türklük, medenî hiç bir orjinallik gösterememiş, hiç bir zaman «millî bir hars» sahibi olamamış mıdır? Türk tarihciliği önünde bu, en büyük soru olarak durmakta idi⁵. O zamandanberi gerek yurdumuzda gerek dış ellerde - ve buralarda maalesef halâ bizimkilerle kıyas edilemeyecek derecede esaslı ve geniş bir nisbette- Türk tarihi ve medeniyeti üzerinde, yeni yeni birçok tetkikler yapılmıştı. Bütün bu yeni neticeler bir araya getirilerek Dünya tarihinin en büyük amillerinden olan Türklüğün Tarih içindeki yürüyüşünü ve cihan tarihindeki mevkiini gösterecek yeni bir

4 Hepsî eski harflerde kalan bu eserler sırasıyla şunlardır:

Prof. Zeki Velidi Toğan, Türk ve Tatar tarihi, 2 cilt, Kazan 1912.

Prof. Şemsettin (Günaltay), mufassal Türk Tarihi, 5 cilt, 1920-1921.

Prof. Dr. Fuat Köprülü, Türkiye Tarihi, 1923.
Dr. Rıza Nur, Türk Tarihi, 12 cilt, 1924-1925.

5 Bu, bugün için de böyledir. Yeni Türk Devletinin kurulmasından sonra Türk varlığının zaman içinde en geniş ölçüsüyle araştırılıp meydana çıkarılması onun büyük yaratıcısının en kutsal düşüncelerinden biri olmuş ve bu emelden Türk Tarih Kurumu doğmuştur. Kurumun, "Türk Tarihinin Anahatları, adıyla büyük bir eserin hazırlıklarında olduğu malumdur.

sentez yapılması lüzumu aşıkardı. Nihayet bu işe, bu seferde bir Fransız, Asya tarihi üzerinde umumî eserleriyle tanınmış olan R. Grousset el attı. Onun *Empire des steppes* adını taşıyan kitabı bu muazzam işi başarmış olmaktan çok uzak olmakla beraber bugün için yine Türk tarihi üzerinde son ve en toplu bir eser olarak gösterilebilir⁶. Avrupa bugün de, o kadar bizim olan bir sahada, Türk tarihi üzerinde böyle yeni ve bazan en menfi bir görüşle yayınlarda bulunurken bizde, çoktanberi son ilmi neticelerden faydalanarak yazılmış toplu hiç bir eser çıkmamıştı. Halbuki biz, yetişen gençlik ve tarihî ihtisas eserlerine tabii olarak yabancı kalan büyük aydınlar kitlesi için, bilhassa bütün kıymetlerin baltalandığı, milletlerin bütün kudretlerini toplayarak bir ölüm-kalım mücadelesine atıldıkları bir devirde buna şiddetle muhtaç idik. İşte «Dünya Tarihinde Türklük» evvelâ bunun için, çıktığı gündenberi hararetle karşılanan bir eser olmuştur, ve evvelâ bunun için ehemmiyetlidir. Eser, hemen söyliyelim ki, bu ihtiyaca tam bir cevap teşkil etmekten uzaktır; fakat az çok büyük bir boşluğu doldurduğuna da şüphe yoktur. Eser bir yabancı bilgin, bir Macar tarafından yazılmıştır; fakat bu yabancı, tarihimize müsbet bir noktadan bakmasını bilen hemen yegâne yabancı milletin çocuğudur ve yurdu bugün, Türk dil ve tarihi üzerindeki araştırmalarda en ileri gitmiş memleketlerden biridir.

«Dünya Tarihinde Türklük» Müellifinin ilk gayesi, Türklüğün tarihî rolünü belirtmek için, Macaristan'da ve diğer dış ellerde Türklük üzerine yapılan son araştırmaların neticelerini kısa ve toplu bir şekilde sunmaktır. Fakat bunun da üstünde olarak, Türklüğe candan yakınlık duyan müellif, eserin meydana gelmesinde

6 Prof. L. Râsonyi, kitabında R. Grousset'nin eserlerini birçok yerlerde bibliyografyasına almaktadır. *L'Empire des steppes* hakkında sayın hocam Prof. Dr. Fuat Köprülü'nün Belleten'de çıkan (Sayı: 19, S. 416) tenkidine bakınız. *L'emp. des steppes* dilimize çevrilmiş olup halen basılmaktadır. Türk tarihinin mühim bir devresini içine alan son eserler arasında keza R. Grousset, *L'Asie orientale des origines au XVe siècle*, Paris 1941, ve Mac Govern, *Early Empires of Central Asia*, 1937, ayrıca zikre değer.

büyük bir şeref payı olan Cafer Seyd Ahmed Kırimer'den aldığı ilhamla, kitabının büyük Türkçülük şuurunu kuvvetlendirmek bakımından taşıyacağı önemi de gözden kaçırmamıştır (Önsöz). Eserin karakterine dokunmamakla beraber - müellif daha başta ilmi neticelere bağlı kalacağını vâdediyor - bizim için ayrıca ehemmiyetli olan bu noktayı, kitap hakkında hükümlerimizi verirken bilhassa göz önünde tutmak gerektir. Esasen biz, tarihimizin sade gerçeklerini mübalagasız ve eksiksiz meydana çıkarıp koyduğumuz gün milli vicdanımız için de en gü, en tükenmez kaynağı bulmuş olacağız. Hangi milletin tarihi bizimki kadar büyüktür. Böylece, İlmün getirdiği hakikatlere bağlılık ve bu hakikatleri milli tarih bakımından manâlandırmak müellifin eserinde ayrılmadığı iki esas olmuştur.

Prof. Rasonyi, «Dünya Tarihinde Türklük»ü yazarken şu şekilde bir plân üzerinde yürümüştür⁷.

Türklüğün anayurdu, dil ve ırk bakımından Türklüğün yeri, Türk kültürü, S.7-49 Türklüğün önderleri, Şarkta ve Garpta Hunlar, Hunların halefleri, S. 50-73; Ogur Türkleri 74-83; Göktürk İmparatorluğu; Bu imparatorluğun doğu ve batı varisleri (Uygurlar, Kazarlar) S. 84-104; Cenubi Rusya'da Kazarlardan sonraki Türk kavimleri (Macarlar, Peçenekler, Uzlar, Kumanlar), 111-150; ilk müslüman Türkler ve müslüman Türk devletleri, 151-164; Mogollar ve Timur 165-182; Anadolu Türkleri (Anadolu selçukluları ve Osmanlı İmparatorluğu) 183-206; Şimal Türkleri ve bugünkü Türklük, 207-246.

Görülüyor ki eser, 250 sahife içinde bütün Türk tarihini en canlı noktalarından yakalıyarak bize vermek iddiasındadır; bu, herhalde kitabın gayesinden fedakârlık yapmadan başarılacak bir iş değildir. Çünkü bu hülâsada yazıcı, ister istemez öyle noktalar athyacaktı ki bunlarsız Türklüğün dünya tarihinde oynadığı rolü tam mânasiyle belirtmeğe imkân olamaz. Fakat öte taraftan aynı şahsın, bu tarihin bütün

devirlerini aynı vukufla yazmasını birtarafa bıraktım, hülâsa bile etmesine imkân bulunamayacağını düşünmek gerektir. İşte eserde bunların tesiri daha ilk bakışta göze çarpmaktadır. Gerçekten, eserin hemen yarısı, Hazar Denizi şimalinden Avrupa'ya geçen ve burada imparatorluklar kuran Türk kavimlerine tahsis edilmiştir ki bu, şüphesiz oldukça nisbetsiz bir bölümelemedir. Halbuki Türklüğün dünya tarihinde çok daha devamlı ve derin tesirler bırakmış olan kısmı, Orta Asya'da ve buradan Ön Asya'ya akmış olan kollardadır. Tabii bunu gayet iyi bilen prof. cevabını hazırlamıştır: Çünkü bu Türklerin tarihi memleketimizde nisbeten daha iyi tanınmaktadır. Buna karşı, ilk yurtlarını Urallara ve cenubi Rusya bozkırlarına götüren Macarlar bu şimal Türklüğü ile daha esaslı bir şekilde meşgul olmuşlardır. İşte bu noktalar gözönüne alınırsa, profesöre hak vermek lâzımgelir. Fakat buna karşı eserde yine mühim eksiklikler vardır. Meselâ, Atabeyler yanında müslüman Türk devletleri arasında hususî bir önemi olan Karahanlılara da herhalde bir kaç satır ayrılabilirdi. Kitabın tertibi bakımından dikkati çeken bir nokta da, profesörün, tabii bir temayül ile, kendi hususî araştırma sahasına, adlar meselesine fazlaca yer vermiş olmasıdır (bak. S. 29-34, 139-148). Nihayet Türk tarihinin büyük devirlerinin umumi tarih üzerindeki neticeleri yer yer umumî tablolar halinde çizilse eser, gayesi bakımından daha mükemmelleşmiş, tamamlanmış olacaktı hissini veriyor.

Profesör, Türklüğün en eski ana yurdunu, meşhur Macar türkolugu Németh'in tetkiklerine dayanarak Ural'larla Altay dağları arasında uzanan stepin şimalinde buluyor. Menghin, Koppers, Amschler gibi âlimlerin araştırmalarına göre, burada, Türklerin ataları ilk defa at beslemeğe başlayarak insanlığın en eski üç kültür gurubundan biri olan göçebe kültürünü en yüksek seviyesine çıkarıyorlar. «Atlı göçebe kültürü»nü Türklerin ataları yaratmıştır. Ve Menghin'in sözlerini tekrarlar sak, «Dünyanın kuvvetli ve devamlı devletlerin kurulduğu her tarafında hayvan besliyen unsurun hissesini görürüz. Araştırmamızın sonucu bu unsurun her zaman (Ural) Altaylılara bağlı olduğunu gösteri-

7 Kitapta herhalde bir yanlışlık eseri olarak fihrîst unutulmuştur. Biz burada kendimize göre bir bölümeleme yaptık.

yor» (S. 13). Koppers'e göre, İndo-Germenler de kültürlerinin ana vasfı olan hayvan besleyici göçebeligi onlardan almışlardır. Görülüyor ki elimizdeki kitap, Türklüğün ana yurdu ve en eski kültürü meselesinde bize apayrı bir görüş vermektedir. Bundan sonra bellibaşlı türkologların tetkiklerine dayanılarak Türk dilinin Fin-Ugor ve Mogol dilleriyle akrabalığı ve Türk dillerinin tasnifi meselesine temas ediliyor. Türk adının ve umumiyetle Türk adlarının menşei, eski Türklerin dinî inanışları, şamanlık, göçebe Türk devletlerinin teşekkülü, Türk karakteri üzerindeki malûmat çok toplu ve canlı bir şekilde verilmiştir. Sayın prof. kitabında haklı olarak hayvan sanatı üzerinde fazlaca durduğu halde bu sanatın menşei, yayılışı ve tesirleri hususunda kâfi derecede açık bir fikir vermemiştir. Meselâ bu sanatın Çin sanatına tesirine temas edilmekle beraber Avrupa ön-ortazaman sanatını vücuda getirdiğini öğrenemiyoruz⁸.

Eserde Türk kavim ve İmparatorluklarının siyasi tarihine ait belli başlı vakıalar toplu bir şekilde anlatılıyor ve bunların başlıca neticelerine dokunuluyor; meselâ Hunların, eski çağların nihayetinde Çinden ta Avrupanın Atlantik kıyılarına kadar hemen bütün Eski Dünyanın tarihi mukadderatına istikamet verdiği muazzam bir tablo halinde gözümüzde canlanıyor. Daha sonraki asırlarda Garpta Avar İmparatorluğu bütün Avrupayı baskısı altında tutarken Şarkta, Çinden Kırıma kadar Büyük Göktürk İmparatorluğu Asyayı hükmü altına almıştır. Daha sonra Garpta Kazar Türkleri, Şarkta Uygur Türkleri, o zamanki Avrupa ile kıyas bile edilemeyecek ve bugünkü Avrupanın hayranlığını uyandıran yüksek bir şehir medeniyeti vücuda getiriyor, kültürlerin ve dünya ticaretinin en büyük araçları oluyorlar. Daha ileriki sahifelerde ise Hunlarla, Cermenlerin, elinden alınan Cenubi Rusya bozkırlarının V. asırdan XIII. asra kadar birbiri ardından gelen Bulgar, Sabir, Peçenek, Uz, Kuman gibi Türk kavimlerinin mütemadi göçleriyle nasıl bir öz Türk yurdu haline geldiğini görüyoruz. Burada yerleşen veya daha cenuba sarkan Türk kavimleri, Balkanların mukadde-

ratı üzerinde silinmez tesirler bırakmışlar -meselâ Balkan yarımadasının Avarlarla İslavlaşması, 680-81 de Bulgar Türkleriyle ilk Bulgar Kırallığının, 1185 de Kumanlarla İkinci Bulgar Kırallığının kurulması - ve Bizans tarihinin gidişinde birinci derecede mühim tesirlerde bulunmuşlardır. Kitapta bundan sonra çok daha kısa olarak Türk-İslâm devletlerinden, Selçukluların ve Osmanlıların Dünya tarihinde çağ açan büyük tarihlerinden bahsedilmekte ve Şimal Türklüğüne ve bugünkü Türk dünyasına ayrılan sahifelerle eser son bulmaktadır. Siyasi tarihin bu anahatları esasen çok belli vakalardır. Fakat muhtelif Türk kavimlerinin medeniyetlerine ayrılan bahislere gelince, bunlar eserin gerçekten en dikkate değer tarafını teşkil ediyor

Hunlardan itibaren Türklerin askeri teşkilâtı her yerde, Çin'de ve Avrupa'da en kudretli İmparatorluklar tarafından örnek olarak taklid edilmiştir (Bak. S. 52, 55, 71). Sabir Türklerinin muhasara makineleri karşısında ağız açık kalan Bizans müverrihi Prokopios, «Dünya kurulalıberi ne Greklerin ne de Perslerin aklından (bunların benzeri) geçmedi. Halbuki her iki memlekette de birçok seçkin usta vardır.» diyecektir, (S. 63). I. Yakubovski'nin bir eserinde işaret ettiği gibi (La Horde d'Or. S. 22) hayat şartlarının göçebelige zorladığı Türk kabileleri, ziraat mıntakalarına gelince yeni hayat şartlarına uymakta, çiftçi veya tüccar olmakta güçlük çekmiyorlardı. X. asırda arap İbn Rustâ Bulgar Türklerinden bahsederken «Bir çok kavimlerle ticarî münasebetleri var. Ruslar ve diğer kavimler metâları ile onların yanına geliyorlar. Tarlalar var. Buğday arpa darı yetiştiriyorlar » diyor. (S. 82) Kazarlar birçok büyük ticaret şehirleri kurmuşlardı ve XIII. asırda Plano Carpini halâ Kazar tüccarlarından bahsetmektedir (110); nihayet 10 kilometrelik surların çevirdiği büyük şehirlerde (S. 99), maarifin halka kadar yayıldığı (S. 103) ince ve yüksek bir medeniyet mümessili Uygur Türklerine ait sahifeleri buraya aynen geçirmek isterdim. Eserde bilhassa Avarların, Bulgar Türklerinin ve Kazarların kültürleri ve bunların İslavlara büyük medeni tesirleri hakkında verilen malûmat gerçekten çok alâka çekicidir. Tekrar edelim ki

⁸ Bak. R. Grousset, L'Empire des steppes, 48.

eserin Türk medeniyeti tarihine ait kısımları - tabii yine umumî kalmakla beraber - cidden çok istifadeli. Nihayet her bahsin sonuna konulan bibliyografya kitabın fayda ve değerini arttırmaktadır. Burada mevzuu ait bibliyografya tam ve sistematik bir şekilde verilmeyerek sadece belli başlı umumî eserler gösterilmekte, yalnız bazan macaradaki mühim tetkiklere işaret olunmaktadır. Mamafî, unutmıyalım ki eserin mahiyet ve hacmi de daha fazlasını beklememize elvermez.

Nihayet şunu sorabiliriz: Eser bütün ile gayesine erişebilmiş midir? Büyük bir okuyucu kitlesine hitap etmekle, tabii olarak ilmi münakaşalara girişmekten ziyade bize, ilmin elde ettiği son neticeleri toplu bir şekilde sunmak istiyen kitap, Türklerin dünya tarihindeki rolleri hakkında tam bir fikir verebilmiş midir? Fakat mevzuun muazzam genişliği karşısında ve tetkiklerin bugünkü durumunda kimse böyle bir iddiada bulunamaz. Bununla beraber elimizdeki kitap, hacminin küçük'üğüne rağmen bize, Türklüğün muhtelif devirlerdeki tarihî rolleri hakkında oldukça toplu ve dikkate değer fikirler verdiği gibi, atalarının tarihini tanımak, daha iyi, daha yakından kavramak ihtiyacıyla yandığı halde önünde derli toplu hiç bir şey bulamıyan pek çok Türk gençine de en büyük, en sevindirici bir armağan olmuştur.

Tarih Enstitüsünde ilmi yardımcı
Dr. Halil İnalık

Gilgameş destanı — *Çeviren: Muzaffer Ramazanoğlu. Basan: Aydınlık Basımevi. Basıldığı yer ve yıl: İstanbul, 1942. Fiyatı 100 kuruş.*

Tarihin her çağı kendine göre üstün vasıfları haiz olan fikir ve sanat mahsulü eserlere malik bulunmaktadır. Bir eski çağ şairinin kafasından çıkmış olan Gilgameş destanı da bu nevi eserlerden biridir. Orta çağda şöret bulan «Chanson de Roland, Les Chansons de Geste» ve eski çağın son basamağında gelişmiş olan eski Yunan kültürünün en bellibaşlı eserlerinden birini teşkil eden «İlyada» gibi Gilgameş destanı

da insanlığı ilk çağda yarattığı en mühim edebî eserlerden biridir. Çivi yazılı yazıtlar modern insanlık önünde konuşarak tarihî birer kaynak vazifesini görmeye başladıkdan sonra birer birer aydınlık sahasına çıkan eski doğu dünyasının muazzam kültür mahsulü eserleri arasında bu Gilgameş destanının da mevcut olduğu görüldü. Bu destanı ihtiva eden çivi yazılı tabletlerden en sağlam olanı ve en son yazılanı meşhur Asur kırallarından Asurbanipal'in kütüphanesinden elde edilmiştir. Destan, 3600 satırdan mürekkep olması lâzım gelen on iki tableti doldurmaktadır. Fakat bu tabletler tam bir şekilde ele geçmemiştir. Bugün elde bulunan kısım bütün tam tabletin hemen yarısı kadar bir şeydir. Destan, eski çağdaki şöretinden dolayı o zamanın bütün kültür sahalarına yayılmış ve Akadca, Asurca, Hurrice, Etice gibi kültür dillerine tercüme edilmiştir. Aynı şekilde yeni çağın hemen bütün kültür dillerine de bugün tercüme edilmiş bulunmaktadır. İlk defa 1875, 1891 senelerinde F. Smith ve H. Rawlinson tarafından İngilizceye, 1884 senesinde Lenormant tarafından Fransıcaya, 1884-1891 yılları arasında da P. Haupt tarafından Almancaya tercüme edilmiştir. Bunlardan başka destan A. Ungnad tarafından tekrar işlenerek 1911 senesinde, destanın Compbell Thompson tarafından 1930 senesinde yeniden esaslı olarak yayınlanması üzerine onun hakkında son ve esaslı bir tercüme de 1934 senesinde A. Schott tarafından, Almanca olarak yayınlanmıştı. İşte bu son Almanca tercümesine dayanarak destan Muzaffer Ramazanoğlu tarafından da Türkçemize çevrilmiş bulunmaktadır.

Bu destanı çivi yazılı kaynaklardan bize okutmuş ve öğretmiş olan Sayın Profesör Landsberger tedris esnasında bir çok yeni fikir ve buluşlarını da ilâve ederek mümkün mertebe bize tam bir fikir vermeğe çalışmıştı. Muzaffer Ramazanoğlu'nun Almanca'dan yaptığı tercüme-yi esas orijinal metinlere dayanarak kontrol, tamir ve ikmal eden Sayın Profesör Landsberger, Türkçeye yapılan bu metin tercümesinin diğer dillere yapılmış olanlara nazaran mümkün olduğu kadar daha sahîh ve tam olmasını temin etmiş ol-

makla ilme mühim bir hizmette bulunmuş oluyor. Sayın Profesör aynı zamanda yapılan tercümeye bir de mukaddeme yazarak destanın mahiyeti hakkında kısa fakat esaslı fikirler vermiştir.

Muhtelif kültür dillerine türlü çağlarda birçok defa tercümeleri yapılmış olan bu destanın bugünkü durumu ile onu ilk defa yazmış olan Sümerli şairin kafasından çıktığı andaki durumu arasında mühim bir fark olduğu muhakkaktır. Çünkü başka bir dile yapılan her tercümesinde yeni bazı fikirler ilâve edilmiş olduğuna hiç şüphe yoktur.

Destanın alâkalı olmasından ve okuyucular için karanlık kalacak noktaların bulunmasından dolayı mevzuu kısa olarak, ve bu arada tercümeden bazı kısımları da buraya almağı faydalı buldum.

Tarihin ilk fecir çağlarında güney Mezopotamya'da Fırat nehrinin sağ sahili üzerinde bugün harabe olan mamûr bir şehir yaşamakta idi. Adı Uruk olan bu şehirde yarı tarihî, yarı mitolojik bir şahsiyet olan Gilgameş hüküm sürmektedir. Vücudunun yapısı ve malik olduğu kudret bakımından insan üstü bir mahlûk olan bu adam, aynı zamanda tanrı vasfını taşımaktadır. Kuvveti nisbetinde faaliyet de büyük olduğundan şehrin erkeklerini hiç boş bırakmamakta ve onları şehir etrafına surlar vaptirmekle mütemadiven meşgul etmektedir. Bu yüzden analar oğullarından, kocalarından, nişanlılar birbirlerinden uzun müddet ayrı kalmaktadır. Kendisine karşı gelenleri de vok ettiğinden Uruk şehrinin ahali gittikçe azalmaktadır. Bunun üzerine Uruk kadınları toplanarak şehrin koruyucu tanrısı olan ve aynı zamanda Sümer panteonunda bas tanrı mevkiini işgal eden göklerin hâkimi Anu'ya şikâvete giderler. Baş Tanrı Anu bu şikâveti gene Sümer panteonunun mühim simalarından o'an kadın tanrı Aruru vasıtası ile dinledikten sonra, Gilgameş'in kuvvetini başka sahalarda kullanarak Uruk şehrinin halkını rahat bırakabilmesi için ondan daha kuvvetli bir mahlûkun yaratılmasını emreder. İşte bu suretle destanın ikinci derecedeki şahsiyeti olan Enkidu yaratılarak kırlara, vahşi hayvanlar arasına salıverilir. İyi ama onun varlığından Uruk kralı Gil-

gameş nasıl haberdar olsun? O zaman destanı yazan şair gayet normal olarak sahneye bir avcı sokmaktadır. Hiç bir insan yüzü görmeden vahşi hayvanlar ile birlikte otlayan, boğuşan, su kenarlarına inerek onlar ile birlikte su içen, hendekleri dolduran, kurulan tuzakları bozan bu acayip mahlûku ilk defa bu avcı görmektedir. Onun bütün hayvanların üstünde olan kuvveti karşısında ve yaradılışındaki garabetten korkuya düşen avcı kırdı gördüklerini babasına hikâye eder. Avcı, babasından aldığı nasihat üzerine onu, kuvveti ile eşsiz olarak tanınan Gilgameş'e haber vermek için, Uruk şehrinin yolunu tutmaktadır. Kendisi ile döğüşebilecek bir mahlûkun varlığını anlıyan Gilgameş avcıya aşağı yukarı şunları söylemektedir: «Ey avcı git, ve beraberinde kötü bir kadın götür. O kötü kadın, dediğin o garip mahlûku baştan çıkartsın. O zaman kendisini takip eden bütün diğer hayvanlar onu terkederek yalnız bırakacaklar». Avcı kötü bir kadın ile yola çıkarak onu Enkidu'nun gezmekte olduğu kırlara götürür. Bir tabiat adımı diyebileceğimiz Enkidu'nun ilk ve vahşi hücumları karşısında korkmıyan kadın nihayet onu yoldan çıkarmağa ve ondaki erkeklik duygusunun kabarmasını temin etmeğe muvaffak olmaktadır. Enkidu'nun kötü bir kadın ile beraber yaşadığını gören kırin hayvanları onu terkederek uzaklaşırlar. Kadın Enkidu ile yalnız kalınca onun şehre inmesini, insanlar arasında yaşamasını, kendi ayarında olan kudretli Gilgameş ile tanışmasını temin için bin bir türlü dil kullanmakta ve onu kandırdıktan sonra birlikte olarak Uruk şehrinin yolunu tutmaktadırlar. Destanın buraya kadar olan kısmı birinci tableti teşkil etmektedir. İkinci tablet; insan, elbise, yemek yüzü görmemiş olan Enkidu'nun gene kötü kadının delâleti ile yemesini, içmesini ve elbise giyerek Uruk şehrinin insanları gibi yaşamasını öğrenmekte olduğunu tasvir etmekle başlamaktadır. Kadın tabiat adamına, insan gibi yaşama şartlarını öğretmeğe çalıştığı sıralarda Gilgameş kendi ayarında kuvvetli, acayip bir mahlûk ile karşılaşacağını, gördüğü rüyaları, annesine yordurmakla öğrenmiştir.

Kadın ile Enkidu Uruk sokaklarına

geldikleri zaman şehrin çocukları ve kadınları hiç görmedikleri böyle bir insan ile karşılaşmanın verdiği hayret içinde onun etrafına toplanmışlardır. Destanın şairi, Gilgamesh ile Enkidu'yu karşı karşıya getirmek için bir zemin hazırlamaktadır. O zaman Uruk şehrinde şöyle bir âdetin mevcut olduğunu anlamaktayız: Üçte iki tanrı ve üçte bir insan vasfını taşıyan Uruk şehrinin hakim kiralı Gilgamesh, idaresi altındaki kimselerden biri evlenirken, alacağı kız ile henüz hiç temas geçmeden önce kendisi onun nişanlısı ile bir gece beraber kalmaktadır. Bu âdet dolayısıyla gene evlenecek olan bir kız ile birlikte kalmak maksadiyle bu iş için ayrılan eve giderken Enkidu ile karşılaşmaktadır. Bu anda insan üstü kuvvet taşıyan bu iki mahlûktan biri diğerinin yolunu kapamış olduğundan yekdiğerine meydan okurcasına bakışmaktadırlar: Bu bakışın arkasından şiddetli, çarptığı yeri parçalayan, dokunduğu duvarları yıkan bir boğuşma başlar. Tabiat adamı daha kuvvetli çıkarak Gilgamesh'i diz üstü yere attığı zaman onun öfkesi dinmiş ve ötekinin de insanlık duygusu kabarmıştır. İşte bu mücadeleden sonra onlar ebedi bir dostluğa kavuşurlar. Bundan sonra, taşıdıkları kuvvet ve enerjiyi kullanacak saha aramağa başlarlar. O zaman sedir ağaçları ile meşhur bir orman ve bu ormanın ağaçlarını muhafazaya memur bir ejder olan Humbaba'nın öldürülmesi destanda yer almaktadır. Bu ejderin bulunduğu yer korkunç ve bilinmeyen yolların arkasındadır. Buraya gitmek için silâhlar ve hazırlıklar yapılırken Uruk halkı da Gilgamesh'in artık kendilerini rahat bırakacağını düşünerek sevinmektedirler. Bu zaman Gilgamesh Uruk halkına şunları söylemektedir; Sayfa 34: » Ben ejder yapılı Humbaba'ya gitmek istiyorum. O söylenen şeyi ben, Gilgamesh, görmek istiyorum. Onun adı memleketlere yayılmıştır. Uruk çocuğunun ne kadar kuvvetli olduğunu memlekete tanıtayım. Kendim için ebedileşecek bir isim bırakayım.» Fakat Gilgamesh'in bu cüreti karşısında şehrin ağır başlı ihtiyarları onu teskine çalışıyorlar: «Gilgamesh sen genç olduğundan senin kalbin seni bu kadar ileri götürdü. Sen burada ne yaptığını bilmiyorsun. Bizim

işittiklerimiz Humbaba'nın çok acayip oluşudur. Onun silâhının karşısına çıkacak olan kimdir? Humbaba'nın böğürtüsü tufandır. Onun nefesi ateş, hucumu ölümdür. Neden dolayı böyle işler yapmağa heves ediyorsun. Humbaba'nın oturduğu yer için savaşan hiç bir kimse ona dayanamaz.»

İhtiyarların verdikleri bu nesihat Gilgamesh'i dediğinden çeviremez. Uruk şehrinde ayrılmadan önce annesi Ninsun'a veda etmek ve ondan nasihat almak için Enkidu ile birlikte elce verip onun huzuruna çıkmaktadırlar. Annenin huzurunda Gilgamesh şunları söylemektedir; sayfa 39: «Ninsun, ben kuvvetlendim, yeni bir şey başarmak istiyorum. Humbabanın yanına, uzak bir yola yürüyeceğim. Bilmediğim bir mücadeleye atılıyorum, Bilmediğim bir yola çıkıyorum. Benim gidip geri dönmem, katran ormanına varmam, ejder Humbaba'yı öldürmem, Şamaş'ın nefret ettiği o belâyı memleketten temizlemem için gereken vakti benim hesabıma Şamaş'tan dile. Onu öldürüp katran ağacını ben devirince memleketin yukarısında ve aşağısında barış olsun. Zafer alâmetini senin önüne dikeyim.» Oğlunun bu taşkın cüreti karşısında müteessir olan Ninsun güneş Tanrısı Şamaş'a, onu koruması ve onun muhtaç olduğu vakti vermesi için, dua etmektedir. Bu çetin yolculukta oğluna arkadaşlık edecek olan Enkidu'yu da evlatlığa kabul ederek onu taktis etmektedir. İki kahraman gidip ormana dalmakta ve onun bekçisi olan Humbaba'yı öldürmektedir. Şimdi burada mevzudan ayrılarak onu daha ziyade aydınlatacak olan tamamlayıcı bazı malûmat vermeliğimiz icabettmektedir.

Gilgamesh ile Enkidu'nun o çağda nasıl tasavvur edildiklerini gösteren bir çok arkeolojik vesikalar bulunmuştur. Gilgamesh destanının tanınmasından itibaren onların tasvirleri diğer arkeolojik malzeme arasından derhal tanınmış ve tefrik edilmiştir. Destanın bu iki kahramanı bazan birlikte bazan da ayrı ayrı tersim edilmişlerdir. İlk anlarda Gilgamesh çıplak olarak tersim edilmiş isede sonraları kısa elbiseler giydiği görülür. Saçları ve sakalı uzun ve uçları kıvrıktır. Biz onu bu şekil altında ter-

sim edilmiş olarak İsa'dan önce 3000 yıllarına irca edilen ve Ur kral mezarlarında bulunmuş olan arkeolojik bir eşya üzerinde görmekteyiz. Gene Ur mezarlarından elde edilen ve Akad devrine ait olan bu nevi buluntular arasında birde silindir mühür meydana çıkmıştır. Bu silindir mührün üzerinde Gilgames'in bir aslan ile olan mücadelesi tasvir edilmiştir. Bu mührün sahibi kendine «Gilgames'in kölesi» mânasına gelen bir ad takmıştır. Destanın Asur diline tercüme edildiği çağa ait olduğu muhakkak olan diğer iki büyük Gilgames tasviri de, İsadan önce 720-702 senelerinde hüküm sürmüş olan Asur kralı ikinci Sargon'un sarayında bulunmuştur. Burada destanın kahramanı giydirilmiştir, fakat fizyonomi aynıdır. Gilgames'in vahşi boğalar ile olan mücadelesinin ananesini yaşatan âdetlerin bugün dahi mevcut olduğunu iddia eden âlimler vardır. Bunlar İspanya'daki boğa güreşlerinin menşei Gilgames'e kadar götürmektedirler.

Tabiat adamı Enkidu'nun tasvirleri ise çok gariptir. Bunun üst tarafı insan ve alt tarafı boğa şeklindedir. Başında kendisinin hayvan cinsinden olduğunu gösteren bir de boynuz vardır. Biz onu gerek Gilgames ile olan mücadelesinde ve gerekse ona yardımcı olarak bulunduğu mücadele sahnelerinde daima ayakta olarak görmekteyiz.

Gene yarı mahlûk ve yarı tanrı vasıflarını taşıyan Humbaba'ya gelince bu yerlerin hâkim tanrısı olan Enlil tarafından sedir ormanlarının muhafazası için memur edilmiştir, ormanın ağaçlarını kestirmemek vazifesi ile mükelleftir. Bu ejderin nerelerde oturduğunu tespit etmek için bir hayli münakaşalar yapılmıştır. İlk defa Elam'da olduğu kabul edildi, çünkü burada Humban adında bir tanrı tebcil edimekte idi. Bu tanrı ile bu ejder arasında münasebet arandı. Fakat sonraları tetkikatın yürütmesi ile onun oturduğu yerin Amanos dağlarında olması lâzımgeldiği neticesine varıldı. Üçüncü bir kanatı da burada kaydetmeden geçmemeliyiz. Bu kanata göre onun oturduğu yerin Orta Anadolu'da, Erciyes dağında, bulunması lâzımdır. Vaktiyle bir yanar dağı olan Erciyes'in faaliyete geçmesi esnasında çıkardığı korkunç gürültülerin halk tarafından bu Humbaba'ya

atfedildiği ve dağdan çıkan lavların onun kusduğu ateş parçaları olduğu kabul edildiği zannedilmektedir.

Verdiğimiz bu bilgiye göre Gilgames'in bu ejderi öldürmek için Uruk şehriden kalkarak tâ Amanoslara veya Orta Anadolu içlerine kadar gelmiş olması lâzımdır. Ve gene bu malûmata göre Orta Anadolunun o zamanda bugünkü gibi çıplak olmayıp ormanlık bir mıntaka olması icap etmektedir.

Humbaba'nın Gilgames ve arkadaşı tarafından öldürülmesi için zaruri hiç bir sebep yoktur. Uruk şehriden çok uzakta olduğu anlaşılan bu ejderin Uruk halkı için bir tehlike teşkil etmesi uzak bir ihtimaldir. Fakat destanın şairi tarafından bu sahnenin yaratılması sırf, insan üstü kuvvete malik olan bu kahramanların nelere kadir olduklarını göstermek içindir. Çünkü Humbaba'nın büyük bir şöhreti olması lâzımdır. Zira o fal biliminde de büyük bir mevki sahibidir. Meselâ, doğumdan çıkarılan fallarda şöyle denilmektedir; «Eğer bir kadın dünyaya bir Humbaba getirirse.» «Eğer cenin Humbaba şeklinde olurss.» v.s.

Destandaki belli başlı mevkileri işgal eden aktörler hakkında bu kadarcık malûmat verdikten sonra şimdi mevzua geri dönelim:

Gilgames tarafından korkunç Humbaba'nın öldürülmüş olması onun şöhretini bir kat daha artırmıştır. Bu zaferinden dolayı Uruk kralı parlak törenler tertip ettirmiş ve zengin elbiselerini, tacını giymiştir. Onun bu zaferi ve ihtişamı kadın tanrı İştâr'ın gözlerini kamaştırır, Gilgames'e çilginca aşık olur. Bu aşkın verdiği taşkın heyecan ile kadın tanrı Uruk kralına hitaben şunları söylemektedir; sayfa 55: «Gel Gilgames benim güvenim ol... Sen benim kocam ol, ben senin karın olayım. Sana altından ve lacivert taşından yapılmış koşu arabaları koşturayım. Tekerlekleri altın, boynuzları ayna gibi parlayan madenden olsun. Buna ruhlar, dev gibi katırlar koşulsun. Sen evimize girince seni katran kokuları karşılasın. Büyük rahipler ve kibarlar ayaklarını öpsünler. Kırallar, büyükler ve beyler ayaklarının altına diz çöksünler. Dağların ve ülkelerin mahsûllerini sana vergi olarak getirsinler. Sana keçiler üçüz, koyunlar ikiz yavrusun.

Senin eşek sıpan bir ester yükü ile koşsun. Arabanın önündeki atın yarışlarda birinci olsun. Boyunduruktaki öküzlerinin eşi olmasın.» Gilgames, İhtarın bu cazip fakat sahte sözlerine kanmamakta ve onun nekadar aldatıcı bir aşık olduğunu aşağıdaki sözler ile anlatmaktadır; sayfa 51: «Seni ha! Senin ile evlenirsem ne kazanacağım? Nasıl olsa kendimi yağlıyacak yağım ve üstüme giyecek elbisem vardır. Yiyecek ekmeğim ve azığım vardır, hattâ tanrılara lâyük yemeğim, kırallara mahsus içkilerim bulunur... Sen, soğukta ısıtmıyan bir örtüsün! Sen, rüzgâra, fırtınaya mani olmiyan uydurma bir kapısın! Sen, üstüne örtüleni altında ezen bir fil derisisin! Sen, içinde toplantı yapan kahramanların üstüne çöken bir saraysın; sen taşıyıcısının üstünde eriyen bir ziftsin!... Sen, taş duvarları çatlatan bir kireçsin! Sen, düşman ülkesini cezbeden bir yeşimsin! Sahibini sıkın bir ayakkabısın! Dostlarından hangisini ebedi olarak sevdi? Çobanlarından hangisini daimi olarak begendin? Haydi mahbuplarının adlarını sayayım. Senin gençliğinin sevgilisi olan Tammuz'a senebesene ağıdı mukadder kıldın. Sen, renkli çoban kuşunun aşkına düştün; fakat sonra ona da vurup kanadını kırdın; şimdi o, ormanlarda «kanadım» diye bağırp duruyor. Sen, kuvveti üstün olan aslanın aşkına düştün; fakat sonra ona yedi ve yedi tuzak çukurları kazdın. Sen, savaşa alışkın olan atın aşkına düştün; fakat ona kırbaç ve kamçıyı mukadder kıldın, iki kerre yedi saat koşmayı mukadder kıldın; ona suyu bulandırıp içirmeyi mukadder kıldın. Sen, koyun çobanının aşkına düştün; bu, sana durmadan köz yığıp günü gününe oğlaklar getirdi; fakat sonra ona vurup kurda döndürdün ve şimdi kendi küçük çobanları onu kovalıyorlar, hattâ kendi köpekleri bacıklarını ısıyorlar...»

Kadın tanrı İhtarın gösterdiği aşk duygusu karşısında Uruk kralı Gilgames'in duyduğu korku ve bu korku tesiri ile İştara yaptığı hakaret onu fevkalâde kızdırır. Ve Gilgames'ten intikam almak sevdası ile babası olan baş tanrı ve göklerin hakimi Anu'ya şikâyete gider. Babası onun şikâyetini evvelâ dinlememektedir. Fakat İhtar, Gilgames'in öldürülmesi için

semanın boğasını kendisine teslim etmesini Anu'dan ısrarla istemektedir. Hattâ babasını tehdit ederek ona şöyle demektedir; sayfa 54: «Fakat sen semanın boğasını bana vermezsen o zaman ben cehennem kapılarını kırar, direklerini fırlatır, kapılarını dibine kadar açarım. Yaşıyanları yemeleri için ölüleri kaldırırım. Dirileri yesinler diye o zaman dünyada ölümler dirilerden fazla olur». Nihayet baştanrı kızının ısrarları karşısında boyun eğmekte ve semanın boğasının zincirini İhtar'ın eline teslim etmektedir. Semanın boğası aşağı indiği zaman korkunç bir koku saçarak her solumasında yüzlerce kişiyi yerlere devirmektedir. Nihayet, hayvanlar ile mücadelede alışık olan Enkidu ile karşılaşılır. Fakat Enkidu'nun boğanın kuvveti karşısında âciz olduğunu görünce Gilgames de işe müdahale etmekte ve birlikte olarak boğayı öldürmektedirler. Bütün bu mücadeleleri Uruk şehrinin duvarları üzerinden seyretmekte olan kadın tanrı İhtar boğanın öldürüldüğünü görünce acı bir çığlık koparmaktadır. Kazanılan bu zafer üzerine Gilgames gene sarayında parlak bir şenlik ve ziyafet tertip etmektedir.

Fakat onun bütün bu yaptığı işler tanrıların kurdukları nizama aykırı düşen hareketlerdir. Bu yüzden onun cezalandırılması için büyük tanrılar bir toplantı yapmaktadırlar. Göklerin tanrısı Anu, toprakların tanrısı Enlil, suların ve okyanusların tanrısı Ea'dan mürekkep olan bu toplantı, katran ağaçlarının bekçisi Humbabayı ve semanın boğasını öldürerek ebedî nizama karşı geldiklerinden dolayı bu iki kahramandan Enkidu'nun ölümüne karar vermektedir. İşte bu karar neticesi olarak Enkidu hastalanır. Bu hastalık anlarında uzun buhranlı günler geçirerek eski, hayvanlar ile beraber yaşadığı, anları hatırlar, o demlerin hasretini çeker ve kendisini bu hayata sokarak bu âkibeti hazırlamış olan kötü kadına çok fena sözler söyler. Nihayet ölür. Enkidu'nun ölümü Gilgames üzerinde yıldırım tesiri yapar. O ana kadar ölümü hiç aklına getirmemiş olan bu kahraman çok sevdiği, ebedî olarak dost olduğu, birlikte olarak korkunç yollarda gittiği arkadaşının bir anda cansız ve hareketsiz kalması karşısında şaşırıp kalmakta ve kendisinin de

bir gün aynı âkibete uğraması ihtimalini düşünerek müthiş bir korku geçirmektedir. Bu korku tesiri ile ölümden kurtulmak ve ebedî hayatı bulmak kararını verir. Bundan sonra destanda yeni bir safha başlamaktadır. On birinci tabletin mevzuunu teşkil eden bu safha, o zaman ebedî hayata ermiş, insanlık derecesinden kurtularak tanrılar arasına karışmak saadetine kavuşmuş olan bir insanın bu hayata nasıl erdiğini tasvir etmektedir. Bu tanrılaşmış insan çok uzak ve bilinmeyen bir ada üzerinde oturmaktadır. Şimdi onu arayıp bulmak ve ebedî hayata nasıl kavuştuğunu öğrenmek lâzım gelmektedir. Fakat nasıl? Gilgameş uzun, çetin, yorucu ve korkunç bir yolculuktan sonra dağları aşarak, sık ormanları ve denizleri geçerek nihayet ebedî hayatı bulmuş olan adamın bulunduğu yere ulaşmaktadır. Sümerler nezdinde Utnapişti adı ile anılan ve sonraları Nuh şeklinde bütün İslâm dünyasına yayılmış olan adam işte bu, ebedî hayata ermiş olan aynı adamdır. Gilgameş ile onun ilk defa karşılaşması, tanrılar arasına karışmış olan bu adamda iyi bir tesir hâsıl etmediğini anlamaktayız. O Gilgameş'e şöyle hitap etmektedir; sayfa 80: «Ne diye yanakların erimiş? Ne diye suratın çarpılmış? Ne diye gönlün hoş değil? Neden yüzün arıklamış? Ne diye gönlün kederli? Ne diye yüzün uzun yolculuk yapan bir yolcunun yüzüne dönmüş? Ne diye çehren ayazdan ve güneşin sicağından çökmüş? Ne diye kırallığı bırakıp kırlara düşüyorsun?..»

Uruk kralı başından geçenleri ve ne aradığını ona hikâye etmektedir. O zaman Utnapişti ona şunları söylemektedir; sayfa 81-82: «Ey Gilgameş sen bir tanrı çocuğu olduğun halde neden sefaletе düştün? Niçin tanrılarının ve insanların mukadderatlarına karşı geliyorsun? Baban ve anan sana daima iyi şeyler gösterdi. Ey Gilgameş niçin aptala döndün? Kızgın ölüm daima insanı takip eder. Herhangi bir ev yaparız, herhangi bir zamanda bir vesika mühürleriz. Herhangi bir günde bu kardeşler arasında kavga çıkar. Herhangi bir günde nehir taşar ve memleketi su basar. Balıkçıl kuşları nehir boyunca uçarlar. Nehrin yüzü güneşin yüzüne bakar; fakat ezeldenberi hiç bir şeyde istikrar görülmez».

Gilgameş bu uzak adada oturan ve her türlü endişeden, korkudan habersiz olarak yaşayan Utnapiştinin hayatına gıpta etmekte ve onun bu hayata nasıl kavuştuğunu anlamakta isticâl göstermektedir. O zaman Utnapişti kendisine tufan hikâyesini anlatmaktadır. Bu hikâye, insanlar ile tanrılarının birbirleriyle olan münasebetlerini ve fazilet sahibi bir insanın âdil tanrılar tarafından himaye edilerek onun da tanrılar mertebesine kadar yükselebilmesi imkânının mevcut olduğunu göstermesi bakımından mühimdir. Yazımız uzadığı için hikâyeyi buraya almadım, müstakil olarak ondan başka bir yazımda bahsetmek istiyorum. Neticede Gilgameş, taşımakta olduğu insanlık vasfından dolayı, ebedî hayata erişmek imkânlarını elde edemiyor. Bundan başka gene Utnapişti tarafından kendisine haber verilen gençlik otunu da bir kaynaktan yıkanırken bir yılana kaptırmış olduğundan bütün zahmetler ve yorgunluklar sonunda insanların mukadderatlarından kendini kurtaracak hiç birşey elde edemiyerek yorgun argın Uruk şehrine dönmektedir.

Ebedî hayatı bulmak, hiç olmazsa gençleşmek imkânlarını elde etmek için muhtelif çağlarda yapılmış ve yapılmakta olan gayretlerin ta insanlığın fecir çağında başlamış olduğunu göstermesi bakımından bu destan hakikaten enteresandır. Klâsik devrin en önemli eserlerinin dilimize bol ölçüde tercümeleri yapıldığı şu sıralarda eski çağın en mühim edebî mahsulü olan bu destanı da dilimize çevirmekle Muzaffer Ramazanoğlu memleketimize hizmet etmiş bulunmaktadır. Tercüme, destanın yapısı ve elde mevcut talebelerin birçok yerlerde kırık olması neticesi olarak bazı yerlerdeki vuzuhsuzluklarına rağmen, iyi bir ifade ile yapılmıştır. Yalnız bu arada, bütün Türklük dünyasına hitap eden yazı diline girmemesi icabeden bazı mahallî kelimeler kullanılmıştır. Meselâ; yazı, suvat (sayfa 19), kırban (Sayfa 37), yekin (sayfa 42), pizlengiç (sayfa 52), kavuz (sayfa 54), kapuz (sayfa 69), oyulganmak (sayfa 76), taslamak (sayfa 82), keli (sayfa 90), gibi mahallî kelimeler tercümede yer almışlardır. Bundan başka halk arasında kullanılan bazı kaba tâbirlerin de tercih edildiklerini görmekteyiz. Bu gibi tâbirlerin ve kelimelerin zaruret duymadıkça kullanılmaması daha doğru olurdu.

Dr. Mustafa Selçuk Ar
İlmî Yardımcı

Türklerde kan grubu dağıtımı üzerinde araştırmalar — Doç. Dr. Ömer Özek. *Tıp Fakültesi Mecmuası*. Yıl 5. Sayı. 22-23, 1942.

Son zamanlarda Türklerin kan gruplarının incelenmesi alanına yeni bir deneyin daha katılmış olduğunu sevinçle gördük. Kan tipleri belirtiminde sistemli ve devamlı çalışmalarıyla dikkatimizi çeken Tıp Fakültesi Mikrobiyoloji ve salgınlar bilgisi Enstitüsünün yaptığı incelemelerden biri olan bu deney, Doçent Dr. Ömer Özek'e aittir. Ve bu deney, antropolojik meselelerle ilgisi yüzünden Enstitümüzün çalışmalarında yer almış olan kan grupları incelemelerinden ötürü bizi, biraz uzaktan da olsa, ilgilendirmektedir.

İşte bu vesile ile, memleketimiz antropolojisi bakımından üzerinde önemle durulması gereken bazı meselelerin serolojik metodlarla incelenmesini ele almış bulunan bu ve diğer deneylerde¹ tâkib edilmiş olan esas, bahis mevzuu olan meselelerin çözümlenmesinde yeter görmediğimiz cihetle bundan sonra yapılacak kan grupları incelemelerinde göz önüne alınmasını ve işlenmesini gerekli bulduğumuz bir iki noktayı hemen açıklamayı düşündük.

Türklerin kan grupları belirtimi hakkında şimdiye kadar yapılmış olan bütün deneyleri gözden geçirirsek hemen hepsinde şöyle bir inceleme yolunun tâkib edilmiş olduğu görülür². Sadece genel kan formülünü yâni, sadece kan tiplerinin yüzde durumlarını göz önüne alarak Türklerin kan strüktürü bakımından alacakları irkî mevkii ve bilhassa Avrupalı halkla yakınlığını ve bundan ötürü irkî kaynağını tâyin etmek ve bugün ipotez mahiyetinde bulunan kan grupları kaynağı meselesi hakkında bazı kritikler ortaya sürmek.

Halbuki bir kaç yabancı bilginin de hatırlattığı ve bizim Türklerde yaptığımız mütevazı bir ilk deneyin de gösterdiği üzere, artık etniler ve insan toplu-

luklarının antropolojisi hakkında bahis mevzuu olan meselelerin sadece serolojik deneylere dayanmak suretiyle çözülemeyeceğini ve böyle incelemelerin tek taraflı kaldığı kadar bazı hatalı sonuçlar bile verebileceğini göstermektedir.

Bununla beraber yaptığımız sero-antropolojik bir inceleme³, bu alandaki çalışmalarda kan karakterlerinin yanı sıra antropolojik karakterleri de ve daha doğrusu birincil ve ikincil ırk tiplerini de ele almak suretiyle belki kan grupları incelenmesinin (prehistorya, arkeoloji ve diğer yardımcı bilimlerle beraber) insan biliminde daha salim bir inceleme metodu olabileceğini düşündürmektedir.

Filvaki Doçent Dr. Ömer Özek'in deneyinde bu kanaatimizi bir iki noktadan, çok uzaktan da olsa, okşar gördüğümüz bazı kısımlar kaydetmedik de değil. Fakat yine bu incelemenin bu kısmında tam bir antropolojik zihniyet ve görüşle hareket edilmediğini ve tâkib edilmiş olan esasın bizimkinden çok daha farklı mahiyette olduğunu gördük (muhtelif sınıf boyda ve deri rengi derecelerinde kan grupları dağıtımını göz önüne almış bulunan araştırmacı bu karakterleri sınıflamak hususunda bugün genel olarak beyaz ırk hakkında kabul edilmiş olan antropolojik sınıfların hiç birisini ele almış olmadığı gibi bu bakımdan hiç bir korelatif incelemeğe de temas etmiş değildir⁴.)

Şu halde burada önümüze, daha ziyade antropolojik karakterlerle kan grupları çokluğu arasında bir korelasyonun mevcut olup olmadığı endişesi ile yaptığımız in-

3 Türklerin kan grupları ve kan gruplarının antropolojik karakterlerle ilgisi üzerine bir araştırma, Dr. Nermin Aygen, Doktora tezi olarak müdafaa edilmiştir. Basılmak üzere.

4 Araştırmacı, Anadolu Türklerinin genel boy karakterinin göz önüne alınması şartıyla genel antropolojik sınıflamada uzun sayılabilecek (165-170 arası) boy grubunu orta boy sınıfına sokarak hakikatte çok gayri mütecanis olan bir sınıf boyu orta boy karakterini taşıyan bir grup olarak ele almış bulunuyor. Diğer taraftan deri pigman derecesinde beyaz-esmer olarak ayırd ettiği iki renk derecesini ele almış olmakla da beyaz ırkta önemle gözetilmesi gereken bir buğdayımsı renk derecesini ihmal etmiş ve bu sınıfı esmer renk sınıfına sokmuş bulunuyor. Bu sebeplerden ötürü burada orta boy ve esmer renk derecelerindeki kan tipleri çokluk dağıtımı doğru olarak göz önüne alınamaz.

1 A. Ş. Dimen, Nureddin Onur, Braun - E. Babacan, Braun - Z. Öktem, Sadi Irmak ve H. Derman'ın deneyleri.

2 Birçok yabancı bilginlerin yabancılarda yaptıkları incelemelerde de.

celemeden şimdilik edindiğimiz kanaate göre, bundan sonra yapılması gereken bir iş ortaya çıkmaktadır. Bizlerin ve bu alanda büyük yardımcılarımız olan doktor ve serologların el birliği ile yapmaları gereken bu iş de antropolojik tiplerle (ırk tipleriyle) serolojik tiplerin korelatif coğrafik yayılışlarının incelenmesinin genel olarak insan bilminde (antropoloji) ve bilhassa Türk insan bilminde dikkate değer sonuçlar verip vermeyeceğinin tahkiki işidir⁵.

Burada bu münasebetle diğer bir noktaya temas etmeği gerekli bulduk. Antropolojik bakımdan kan gruplarının incelenmesinden ötürü gözden geçirmek fırsatını bulduğumuz son deneyin¹ müellifi doçent Dr. Ömer Özek kan grupları belirtilimi metodları kısmında gerçekten dikkate değer sonuçlar kaydetmektedir. Araştırmacı uzun ve yorucu lâboratuvar ve teknik çalışmalarına dayanan bu kısım incelenmesinde lâm metodunun (beth-vincent) bazı sakat noktalarını işaret etmekte ve bu alanda takip edilmesi gereken en hassas metod olarak kendisinin ekzakt dediği metodu tavsiye etmektedir. Araştırmacının ekzakt dediği metod şudur: Grubu belirtecek şahsın al yuvarlarının eldeki test seromlarla ve seromonun da eldeki test al yuvarlarla muayenesi ve bu hususta tûb (centrefuge) usulünün takibi.

Hatâ ihtimali daha küçük hadler arasında görülen ekzakt metodun bundan sonra yurdumuzda yapılacak kan grupları incelemelerinde tercihen takip edilmesine biz de taraftarız. Bununla beraber lâm metodunun da büsbütün terkedilemeyeceği kanaatindeyiz. Çünkü, çok defa maddî imkânsızlıklar karşısında pratik ve ekonomik olması yüzünden zarurî olarak ele almak zorunda kalacağımız bu methoda sakat görülen noktaların bir dereceye kadar bertaraf edilebileceği gibi istatistiklerde sebep olacağı yanlışlığın da çokluk içerisinde hemen hiç bir önemi olmayacağı fikrindeyiz.

Burada bilvesile, memleketimiz antropolojisi bakımından üzerinde durulmağa değer bir mevzu olarak karşımıza çıkan

5 "Türklerde kan grubu dağıtımı üzerinde araştırmalar", Doç. Dr. Ömer Özek. İstanb. Tıp Fak. Mecmuası. Yıl: 5, sayı: 22-23, 1942.

kan grupları incelemelerinde gerçekten bir kazanç olan deneyinden ötürü Doçent Dr. Ömer Özek'i tebrik ederiz.

Dr. Nermin AYGEN
Antropoloji ve Etnoloji
Enstitüsünde İlmî yardımcı

Etnoloji ve Tarih. — *Lehrbuch der Völkerkunde. Unter Mitwirkung von Fachgenossen herausgegeben von Konrad Theodor Preuss. Ferdinand Enke Verlag. Stuttgart 1937.*

Etnolojinin plânlı çalışan bir ilim olarak teessüs ettiği tarih 1829 olarak gösterilir. Bu sene içinde filosof ve tabiat âlimi W. F. Edwards zamanın tarihçilerinden Amédé Thierry'ye bir mektup yazmıştı. Auguste Comte'un fikirlerine yakınlıkları malûm olan Thierry kardeşler o sıralarda «Tarihî ırklar» ın mevcudiyetini ve tesirlerini ispat etmişlerdi. Edwards da işte, insan ırklarının tabii-fizyolojik karakterinin tarihteki vaziyetini araştırmak istiyordu. O şu fikirde idi: Tarih ile fizyoloji (bu isim o zamanlar Biyoloji yerine kullanılıyordu) yeni bir ilim halinde, yani «Etnoloji»de birleştirilmelidir. Bu yeni ilim şubesi tabii insanın tarihî köklerini ve tarihî insanın tabiatla olan bağlarını araştırmalıdır. İşte bu teşvik ile idi ki o zaman «Société d'Etnologie de Paris» (Paris Etnoloji Cemiyeti) kuruldu ve 23 Ağustos 1829 tarihinde Edwards'ın başkanlığı altında ilk içtimasını yaptı. Pek az zaman sonra da İngiltere ve şimalî Amerika birleşik devletleri içinde buna benzer cemiyetler tesis edildi.

Edwards çok nadir tesadüf edilir açık görüşü ile daha başlangıçta Etnoloji ilmini iki sütun üstüne koymuştur. Bunlardan birisi biyoloji diğeri de tarih idi. O böylelikle etnolojiye tabii ilimlerle fikrî (kültür) ilimler arasındaki köprülük vazifesini göstermiş oluyordu. Mamafih bu açık ve uzağı gören program hemen tahakkuk edemedi. Bilâkis etnoloji, çok geçmeden, XIX. asırda tabii ilimlerle fikrî ilimler arasındaki şiddetli münakaşalar içine sokuldu. Böylece etnoloji her iki sahada vukua gelen değişmelerden mü-

teessir olmaya başladı. Ve hattâ kendi içinde bile birbiri ile mücadele eden cereyanlar ve mektepler meydana geldi. İşte bundan dolayı Etnolojinin XIX. asırdaki tarihi bu asrın fikrî cereyanlarının güzel bir aynasını teşkil eder. Onlara bağlılık keyfiyetinde XX. asırda, hattâ zamanımıza kadar bile, çok bir değişme göremiyoruz. Yalnız etnolojide buhranlardan müteessir olma kendini harice karşı o kadar kuvvetli bir surette izhar etmiyor. Çünkü mevzuun çokluğu, etnoloji müzelerinin zengin malzemeleri ve nihayet araştırma ve seyahat eserlerinin hakikaten çok enteresan olan çeşitlilikleri asıl ilmi problemleri bu ilimle çok uğraşmayanlar için belki de tamamıyla geri plâna götürüyorlar.

Etnoloji XIX. asırda, tıpkı diğer ilimler gibi, evvelâ, Hobbes ve Rousseau'nun felsefî sistemleri ardından Auguste Comte, Charles Darwin ve Herbert Spencer tarafından öğretilen Evolüsyonizm (evrim nazariyesi) nin nüfuz ve tesiri altında kalmıştır. Evolüsyonizm'de, iptidai kavimleri (yani tabiat kavimlerini) ya insanî vahşî hayvanlar sürüsü (Hobbes), yahut ta cennetlik tabiat çocukları (Rousseau) olarak gören, onları içtimai olmayan ve herhangi bir kültürden uzak kalan mevcutlar olarak kavrayan XVIII. asrın düşünceleri halâ tesirlerini göstermekte idiler. Evolüsyonizm, insanın cemî olmayan, yarı hayvanî bir halinden, insanîyetin bugünkü kültürel yüksekliğine doğru daima yukarı çıkan tek hatlı bir tekâmül kabul eder. Aile, evlenme, hukuk, âdet, din, sanat, cemiyet, devlet, iktisat, teknik, lisan, hülâsa kültürümüzün bütün unsurları, tekâmüle göre aslen mevcut değildi, belki tekâmül içinde olmuşlardır. Bugünkü iptidai kavimler, onun için, daha evvelki evrim basamaklarının bakayası, Adolf Bastian'ın sözü ile «İnsan cinsinin Kriptogamları»dır. Evolüsyonizmin etnolojideki başlıca mümessilleri Tylor, Spencer, Morgan, Lubbock, Mac Lennan ve Adolf Bastian'dır. Bu sonuncusu Psikolojiyi de etnolojiye sokmuş olan adamdır.

Evolüsyonizm, etnolojide tabii ilimler düşüncesinin hakimiyeti demektir. Evolüsyonizm, insanda yalnızca aletler kullanıyan yani daha yüksek evrim gösteren

bir memeli hayvan-insan (Homo faber) görüyordu. Evolüsyonizm, o zamanlar zenginlikleri ve kolonilerinin genişliği dolayısıyla etnolojik araştırmalar imkânı kendilerinde çok fazla olan İngiltere, Fransa, birleşik Amerika gibi memleketlerden çıkmıştı. O zaman bu memleketlerde, XVIII. asrın o «tabii» sistemi halâ hüküm sürmekte, kültür ilimleri de tabii ilimlerden istikamet alan sosyolojinin vesâyeti altında bulunmakta idiler. Diğer taraftan da Alman ilim âlemi kurduğu «tarihî mektep» te bir cemiyet fikrini ve böylelikle de kültür ilimlerine istinat eden bir görüşle insanın içtimai mevcudiyetini ortaya koymuştu. Bu görüş bir gün olup etnolojiye de girecekti. Nitekim bunu meşhur coğrafyacı Friedrich Ratzel «Anthropogeographie» sinde yaptı. Ratzel burada etnolojinin tarihe bağlanmasını istiyordu. Diyordu ki: «Etnoloji tarihe doğru yükselir, inkişaf ve tekâmülünün gayesi tarihtir». «Bir içtimai ve siyasi varlık olarak insan dünya yüzü ile antropoloji ve psikolojinin meşgul olduğu tek insandan çok daha geniş bir münasebet içindedir. Ve işte bu daha geniş olan münasebet her şeyden evvel tarih ile etnolojiyi birbirlerine yakın akraba yapmaktadır.» (Friedrich Ratzel, Geschichte, Völkerkunde und historische Perspektive. Historische Zeitschrift, cilt LVII, S: 3 ve 16).

Ratzel, yukarda ismi geçen Adolf Bastian'ın da daha önceden dikkat nazarını celbetmiş olan bir vakıadan işe başladı: Gittikçe mütemediyen büyümekte ve çoğalmakta olan etnolojik malzemenin gözden geçirilmesinde görüldü ki iptidai kavimlerin, maddî olsun içtimai olsun, kültürleri, öyle kavimlerin fazla sayıları ile lisanlarının ferdi zenginliklerinin tahmin ettirdikleri kadar zengin ve mütelevvi değildir. Çünkü silâhların, meselâ yay ve baltaların, sonra ev binalarının, ölü gömmelerinin muayyen şekilleri ile erkek döşegi, totemizm, ana hukuku ve erkek cemiyetleri gibi içtimai hayatın dikkati calip bazı müesseseleri her tarafta, ve coğrafi komşuluklar olmadan dahi, tekrar tekrar tesbit edilmişlerdi. Adolf Bastian göze batan bu tezahürleri insan tabiatının muayyen bir fakirliği ile izah etmişti. Ona göre insan tabiatı ancak mahdut miktarda

fikrî eserler ortaya koyabiliyordu. Bastian bunlara «elementer düşünceler» diyordu. Ve gene ona göre inkişaf ve tekâmül içinde bunlardan kendilerini «coğrafi eyaletlerde» gösteren tek tek halk düşünceleri meydana geliyordu. Ratzel ise bilâkis mekân bakımından birbirinden ayrı olan yerlerde göze çarpan kültür formları ayniliklerinin ne tesadüf ile ne de insan tabiatının fakirliği ile izah edilebileceği, belki bunların ancak tarihî olarak anlaşılma- ları lâzım geleceği kanaatine vardı. Ona göre insanîyet çok uzak zamanlarda büyük göçle yapılmış, kültür formları da bunlarla bir memlekettten öbürüne geçmiş olacaktı. Bundan dolayı Ratzel'e göre etnolojinin ilk vazifesi, iptidai kavimler- deki içtimaî ve kültürel hayatın formlarını tarihî olarak izaha çalışmaktır. Çünkü ona göre iptidai kavimler dediğimiz halklar en iptidai hallerinde bile ne kültürsüz ne de tarihsizdirler. İşte Ratzel'in ortaya attığı bu fikir ile etnolojinin Almanya'da kültür ilimleri sırasına girmesi başlamış oldu.

Ratzel'in bu fikirleri arkasından talebesi Leo Frobenius bir «kültür çevreleri» nazariyesi ortaya çıkardı. Bir çok Alman etnologları buna iştirâk ettiler. Bu nazariyenin Frobenius'tan maada başlıca mümessilleri Ankermann, Foy ve her şeyden önce kendisinin 1911 de çıkmış olan «Methode der Ethnologie» isimli çok esaslı eseri dolayısı ile Fritz Graebner'dir. Sonra P.W. Schmidt ile von Bulck'un temsil ettikleri Viyana kültür tarihi mektebi de esas itibariyle Graebner'in metodu üzerinde gitmiş ve bu metodu din tarihi ile lisan mukayeselerinde kullanmıştır. Hiç şüphesiz kültürlerin tetkikinde şakulî maktalar yerine ufkî maktalar yapmak demek olan bu «kültür çevreleri» nazariyesi etnolojiye yapılan en dikkate değer bir yardım olmuştur. (Burada istitraden şunu söyleyelim ki, eski zaman ilimlerinin de bugünkü inkişafı ve bu kadar ön plâna geçebilmeleri denebilir ki bu nazariyenin biraz değişik bir surette tarihteki tesirlerinin neticesidir). Bu nazariye etnolojideki diğer, meselâ tekâmülcü, biyolojik ve psikolojik istikametlere karşı, büyük zıddiyet içindedir. Çünkü bu nazariye, halkların evveleminde biyolojik değil, tarihî te-

zahürler oldukları ve binaenaleyh bunların kültürlerinin fonksiyonlar olarak değil bilâkis objektif vakıalar olarak tetkik edilmeleri lâzım geldiği kanaatinde dir.

Bununla beraber «kültür çevreleri» nazariyesi etnolojide mutlak bir hâkimiyete nail olamadı. Gerçekten Herbert Spencer'in o iptidai evolüsyonizmi artık tamamıyla maziye karışmıştır. Ama biyoloji, ırklar ilmi, psikoloji ve sosyoloji gibi diğer ilimlerin bir hayli ilerlemelerinden sonra Almanya'da bile bir sıra etnoloji âlimleri meşgul oldukları ilmin, öyle Graebner'in istediği gibi, tarih ve tarih metodları ile birleştirilemeyeceği kanaatini izhar ediyorlar. Bunların fikrince etnoloji hiç değilse aynı zamanda hem bir tabii ilim hem de bir kültür ilmi olmalıdır. Yani, etnoloji insanın ne biyolojik ne psikolojik ne de sosyolojik tarafını onun tarihî tarafı için ihmal edebilir. Bu âlimler metod bakımından sıklet merkezini halen yaşamakta olan iptidai kavimlerin tetkik ve tetebbuuna vermektedirler. Burada tabiat kavimleri ile garp medeniyeti arasındaki kültür tesadümünün müşahedesinden «fonksiyonalist» bir mektep meydana gelmiştir ki bunun başlıca mümessilleri İngiltere'de Malinowski, Birleşik Amerika'da Radcliff-Brown ve Almanya'da da Richard Thurnwald'tır.

İşte saydığımız bütün bu istikametlerin etnolojideki izlerini yukarıda ismini koyduğumuz kitap bize açık bir surette göstermektedir. Eser birçok âlimlerin yazıları ile dolu mufassal bir kitaptır ve Berlin Üniversitesi etnologlarından Konrad Theodor Preuss tarafından neşredilmiştir. Bu eser bilhassa şu cihetten mühimdir: Çünkü burada etnolojinin geniş sahasının ilk olarak metodik bir surette tek tek disiplinlere ayırmak teşebbüsü yapılmaktadır. Halbuki şimdiye dek etnolojide ya coğrafi noktaî nazarlara yahut da tarihî kültürlere göre yazı yazmak mutad idi. Pek tabiidir ki gerek mevzuların çokluğu, gerekse burada da çoktandır başlamış olan speyalizasyon birçok âlimlerin beraber çalışmasını istilzam etmiştir. Metodoloji kısmında «Geschichtliche Bedingungen, Methoden und Aufgaben der Völkerkunde» (etnolojinin tarihî şartları, metodları ve vazifeleri) adlı yazıyı Hamburg Üniversitesi etno-

logu Wilhelm Mühlmann yazmıştır. Bu yazısı ile Mühlmann «kültür çevreleri» nazariyesine karşı çok tenkidî bir vaziyet almıştır. Mühlmann fonksiyonalist mektebe en yakın olan bir Alman âlimidir ve etnolojinin müstakbel vazifesi için siklet merkezini kültür değişmeleri araştırmalarına vermektedir. Bununla beraber kendisi bilgi nazariyesinin biyolojinin, psikolojinin ve tarihin de metodlarını nazarı dikkate almaktadır. Zaten Mühlmann muhtelif metodların birbirlerini tenvir edeceklerini iddia etmektedir.

Esas itibariyle psikolojik ve sosyolojik veçe arzedən yazılar Berlin Üniversitesindeki etnolog Prof. Richard Thurnwaldın yaptığı kontribüsyonlardır: «Geistesverfassung der Naturvölker», «Das Gesellungsleben der Naturvölker», ve «Wirtschaft der Naturvölker» gibi. Kendisi uzun zaman bizzat iptidaî kavimler arasında çalışmış olan Thurnwald bukünkü tabiat kavimlerinin bize verdikleri malzemeden işe başlamakta, fakat gene tarihî inkişaf ve tekâmül meselesini tamamiyle ihmal etmemektedir.

K. Theodor Preuss'un iptidaî kavimlerin dini hakkındaki yazısı ise bizi çok münakaşalı bir mevzu içine götürmektedir. Preuss ilkönce, tabiat kavimlerinin dinlerinin meydana gelişi hakkında bugün etnolojide hüküm süren üç büyük nazariyeden bahsediyor: 1 — Animizm (Tylor ve Herbert Spencer). Buna göre din ruhlara inanmadan meydana gelmiştir. 2 — Animizmden evvel büyüün hâkim olduğu nazariyesi ki maji veya mana nazariyesi de deniliyor (Marett, Karl Bey, Levy-Bruhl, Rudolf Otto). Bu nazariye dini, büyüye (magi) inanmadan çıkarmaktadır. 3 — Yüksek Allah nazariyesi (Andrew Lang ve P. W. Schmidt) ki esasta bir monoteizm kabul etmektedir. Preuss ise dinin başına Mythos'u koyuyor ve buradan da iptidaî kavimlerin daha ziyade tekâmülcü renge boyanmış bir din tarihini ortaya çıkarıyor. Preuss bilhassa en iptidaî kavimlerde (meselâ Avustralya zencileri) yüksek ulûhiyetlerin mevcudiyeti keyfiyetini reddedemiyor. Fakat bu vakıadan evolüsyonizm aleyhine

çıkarılan neticeleri ve hükümleri reddediyor. Sonra burada dikkati calıp olan diğer bir cihet de şudur: Bu kitaptaki bütün diğer yazılar umumiyetle daha az tekniği olan kavimler demek olan iptidaî kavimler ile meşgul oldukları halde Preuss'un bu yazısı yüksek kültürlü halklara da uzanmakta, necat dinleri ve monoteizm ile meşgul olmaktadır. Burada Preuss her halkın Allahını kendi dini teheyüçlerine göre kendisinin yarattığını söylemekte ve bînetice doktrinlerine göre içlerinde halkların Allahlarını değil, Allahın halkları yaratmış olduğu bütün yüksek monoteist din formlarını reddetmektedir.

Bu kitabın asıl iskeletini teşkil eden bu yazılarda «kültür çevreleri» nazariyesi ya az yahut da polemik münakaşalarda görülmektedir. Fakat çeşitli mevzulara dair olan diğer yazılar göstermektedir ki bu nazariyenin tesirleri en koyu taraftarlarının haricinde bile yer bulmuştur. Meselâ bu cümleden olarak Dr. Eckart von Sydow tarafından yazılan «Bildende Kunst», Dr. Hans Revermann tarafından yazılan «Ergologie und Technologie» gibi yazıları söyleyebiliriz.

Bonn Üniversitesinden Prof. Dr. Gerhard Denters'in «Vergleichende Sprachwissenschaft» (mukayeseli lisanîyat) üzerine olan yazısı da başka bir bakımdan zikre değer. Filvaki bu çoktandır muhtelif disiplinlere ayrılan bir ilim şubesi olmuştur. Lâkin buradaki şekli ile bu yazı etnolojik malzemenin çok güzel bir surette itmamına yaramaktadır. Buna mukabil ırklara ve prehistoryaya ait bilgiler bu kitap içine alınmamıştır. Sebebini bilmemekle beraber eserin sonraki tabılarında nazarı dikkate alınacağını sanıyoruz.

Eserin bütün bu söylediklerimizden daha az mühim olmıyan kısmı da sonundaki zengin bibliyografya ve nefis resimlerdir. Bundan dolayı bu kitap yalnız etnologlar için değil, etnoloji ile ilgili herkes için hakikî bir kazanç olmuştur.

Dr. Halil DEMİRCİOĞLU

Tarih Doçenti